

ΟΙ ΟΡΘΟΔΟΞΟΙ ΠΑΠΑΔΕΣ ΕΠΙ ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ Η ΧΕΙΡΟΤΟΝΙΑ ΑΥΤΩΝ

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Προκειμένου περὶ τῆς περιόδου 1204 - 1669 ἡ βιβλιογραφία σχετίζεται α') πρὸς τὰς ἐνετικές πηγὰς (ἔγγραφα δημοσίων ἀρχῶν Κρήτης καὶ Ἑνετίας, ἐκθέσεις Ἑνετῶν δουκῶν, προβλεπτῶν κλπ., νοταριακὰ ἔγγραφα κ. ἄ.) β') πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πηγὰς (εἰδήσεις βυζαντινῶν συγγραφέων, ἐπιγραφαί, πατριαρχικά κἄ. ἐκκλησιαστικά ἔγγραφα, ἀλληλογραφίαι, κώδικες κλπ.) καὶ γ') πρὸς τὰς παπικὰς πηγὰς (ἔγγραφα λατινικῆς Ἐκκλησίας), πάντως δὲ καὶ πρὸς εἰδήσεις ἱστοριογράφων, περιηγητῶν, ἀρχαιολογικὰ μνημεῖα κτῳ.

Ἐκ τῆς πρώτης πλευρᾶς βασικὸν βοήθημα ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τοῦ Ἑνετοῦ Γερουσιαστοῦ *Flaminio Cornelius* συγγραφεῖσα δίτομος ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Κρήτης ὑπὸ τὸν τίτλον *Creta Sacra I - II, Venetiis 1755*.

Αἱ κυριώτεραι συλλογαὶ κρητικῶν ἐγγράφων περιέχονται εἰς

α') *Vl. Lamansky, Secrets d'État de Venise, documents extraits, notices et études servant a reclaircir, les rapports de la seigneurie avec les Grecs a la fin du XVe et au XVIe siècle, St. Pétersburg 1884.*

β') *H. Noiret, Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination vénitienne en Crète de 1380 à 1485, tirés des archives de Venise, Paris 1892.*

γ') Σπ. Θεοτόκης, Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας τόμος Α', τεῦχος I (1933), τόμος Β' τεῦχος I (1936) II (1937), ἐν Ἀθήναις, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.

Ἰδιάζουσιν ἀξίαν ἔχουν αἱ *Relazioni* (ἐκθέσεις) δουκῶν, γεν. προβλεπτῶν κ ἄ. ἀξιωματούχων τῆς Ἑνετίας περὶ Κρήτης, γνωστὰ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀποσπασματικῶς, ἀπὸ τὰ βιβλία τοῦ *Lamansky*, ἐνθ' ἄνωτ. σσ. 630 - 642 ἢ Α' ἐκθέσεις τοῦ *G. Foscarini*, 1577, τῆς *Ena Tea, Saggio sulla storia religiosa di Candia dal 1590 al 1630, Venezia 1913* (εὐρεῖα περίληψις ὑπὸ Στεφ. Ξανθοῦδίδου ἐν «Χρ. Κρήτη» Β', 1914, σσ. 247 - 296) καὶ τοῦ (μετὰ ταῦτα ἐπισκόπου Κυδωνίας) Ἀγαθαγγέλου Ξηροῦχάκη, α') Ἡ ἐν Κρήτῃ ἐπανάστασις τοῦ 1363 - 1366, Ἀλεξάνδρεια 1932, β') Αἱ σύνοδοι τοῦ Γερόλαμο Λάντο (1467 - 1474 - 1486), ἐν Ἀθήναις 1933 καὶ γ') Ἡ Βε-

νετοκρατουμένη Ἀνατολή, Κρήτη καὶ Ἐπτάνησος, Ἀθήνησι 1934 (ὅπου τὸ σωζόμενον μέρος τῆς ἐκθέσεως Garzoni). Τὰ πρακτικὰ τῶν συνόδων G. Landò μετὰ τῶν ἐν αὐταῖς προγενεσιτέρων ἀποφάσεων τῶν λατίνων ἀρχιεπισκόπων Κρήτης ἐπείγουσα ἀνάγκη ὅπως ἐπανεκδοθῶν ἐν πρωτοτύπῳ, (ἐλάχιστα ἔχει ἐκδώσει ἤδη ὁ Hofmann) ἄνευ παρεμβολῶν τοῦ ἐκδότου. Ὅμοίως καὶ ἡ ἐκθεσις Daniele Barbarigo: ordini ai preti Greci (Relazioni B, 81).

Ἀπὸ τοῦ 1940 ἤρξατο ἡ ἐκδοσις Relazioni μετὰ εἰσαγωγῶν καὶ μεταφράσεων ὑπὸ τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ λογίου Στεργίου Σπανάκη, Κρητικὰ Μνημεῖα I (1940), II (1950), III (1952), IV (1958), ὁ ὁποῖος ἐτοιμάζει ὀριστικωτέραν ἐκδοσιν τοῦ κειμένου τοῦ Κιστροφύλακα, τὸ ὁποῖον ἐξεμεταλλεύθη ἤδη ὁ Ξηρουχάκης. Ἐγγραφὸν τοῦ 1323, ἀφορῶν ἰδίᾳ εἰς τὴν Λατινικὴν ἐν Κρήτῃ ἐκκλησίαν, δημοσιεύεται ὑπὸ τοῦ Σπανάκη ἐν τῷ παρόντι τόμῳ τῶν «Κρητ. Χρον.». Ἦτο δι' ἐμὲ πλέον ἀργὰ νὰ τὸ χρησιμοποιήσω, μολονότι κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῆς μελέτης μου ἔβηκεν αὐτὸ ὑπ' ὄψιν μου προφρόνως ὁ ἐκδότης.

Ὁ Giuseppe Gerola ἐξήτασε τὸ θέμα τῶν τε λατίνων καὶ ἐλλήνων ἐπισκόπων Κρήτης ἐπὶ Ἐνετοκρατίας: *Per la Cronotassi dei vescovi Cretesi nell'epoca veneziana*, Venezia 1914 (σύντομος περίληψις ὑπὸ Ξανθοῦ δίδου «Χριστ. Κρήτη» Β', 1914, σσ. 296 - 300). Οἱ Ἕλληνες ἐπίσκοποι ἐν Κρήτῃ ἐπὶ Ἐνετοκρατίας, «Χριστ. Κρήτη» Β', 1914, σσ. 301 - 316.

Εὐρεῖα χρῆσις ἐλληνικῶν χειρῶν καὶ βυζαντινῶν πηγῶν γίνεται εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Ὁ Ἰωσήφ Βρυνένιος καὶ ἡ Κρήτη κατὰ τὸ 1400, ἐν Ἀθήναις 1947. Τοῦ αὐτοῦ, Ἰωσήφ Βρυνενίου ἀνέκδοτα ἔργα κρητικά, ΕΕΒΣ ΙΘ', 1949, σσ. 130 - 154, (μελέτας προκαλεσάσας καὶ ἄλλα δημοσιεύματα). Τοῦ αὐτοῦ, Μελετήματα περὶ Ἰωσήφ Βρυνενίου, ΕΕΒΣ ΚΘ', 1959, σσ. 1 - 33. Ὅμοίως τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης κατὰ τοὺς αἰ. η' - ιγ' ΕΕΒΣ ΚΔ', 1954, σσ. 67 - 107. — Ὁρθόδοξοι ἀρχιερεῖς ἐν Κρήτῃ ἐπὶ ἐνετοκρατίας, «Ὁρθοδοξία» ΚΖ', 1952, σσ. 63 - 75.—Μιχαὴλ Καλοφρενᾶς Κρής, Μητροφάνης Β' καὶ ἡ πρὸς τὴν ἔνωσιν τῆς Φλωρεντίας ἀντίθεσις τῶν Κρητῶν, ΕΕΒΣ ΚΑ' 1951, σ. 110 - 144. — Ἐπισκοπὴ καὶ ἐπίσκοποι Κυδωνίας «Κρητ. Χρονικὰ» ΙΑ', 1957, σσ. 1 - 42, καὶ δεκάς ἄλλων συναφῶν δημοσιευμάτων.

Πρόσωπα καὶ πράγματα διευκρινοῦνται εἰς πολλὰς ἐρευνητικὰς ἐργασίας τοῦ Μ. Ι. Μανούσακα (περὶ Μ. Μουσοῦρου, Νικηφόρου Μοσχοπούλου, Ἀλοῖσιου Γραδενίγου, Ἰωάννου Πλουσιαδηνοῦ, Γρηγοροπούλων κᾶ.), εἰς παλαιογραφικὰ κᾶ. σημειώματα τοῦ Β. Λαοῦρα κᾶ.

Εὐρείας ἐκτάσεως ὕλικὸν συνήχθη κατὰ τὴν τελευταίαν 40ετίαν εἰς τὰ κρητικὰ περιοδικὰ «Χριστιανικὴ Κρήτη» Α - Β' (1912 - 15), «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν» Α' - Δ' (1938 - 1941), «Μύσων», «Κρητικαὶ Μελέται», ἰδίᾳ ὅμως «Κρητικὰ Χρονικὰ» Α' - ΙΒ' (1947 ἔξ.) καὶ εἰς ἄλλα γενικώτερα ἐν Ἑλλάδι περιοδικὰ καὶ δημοσιεύματα.

Συστηματικὴ ἐξερεύνησις τοῦ παπικοῦ ἀρχείου ἐγένετο ἀπὸ τὸν ἐν Ρώμῃ καθηγητὴν τῆς Ἱστορίας τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, Ἰησοῦ-την πατέρα Γεώργιον Hofmann, δημοσιεύσαντα σὺν τοῖς ἄλλοις :

a) Wie stand es mit der Frage der Kircheneinheit auf Kreta im XV. Jahrhundert? «Orientalia Christiana Periodica», X, 1944, σσ. 91 - 115. (Ἐξεμεταλλεύθη τὰ αὐτὰ πρακτικὰ Συνόδων ἅτινα καὶ ὁ Ἄγ. Ξηρουχάκης).

b) Papst Kalixt III und die Frage der Kirchenheit im Osten, «Miscellanea Giovanni Mercati» III, 1946, σσ. 209 - 237 (Studi e Testi 123).

c) Päpstliche Gesandtschaften für den Nahosten 1418 - 1453 «Studia Missionalia» V, 1950, σσ. 45 - 71.

d) Wichtige Kanzleiurkunden des lateinischen Erzbischofs von Kreta für die ihm untergebene griechische Geistlichkeit 1497 - 1509, «Orientalia Christiana Periodica» XVIII, 1952, σσ. 281 - 296.

e) Nuove fonti per la storia profana ed ecclesiastica di Creta nella prima metà del secolo XV, «Πεπραγμένα τοῦ Θ' Διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου Θεσσαλονίκης» τόμος Β', Ἀθῆναι 1955, σσ. 462 - 469 (ἰδίᾳ σσ. 465 ἔξ.).

Ἰδιαιτέραν ἀξίαν ἔχουν ἔγγραφα πρῶϊμα τῶν σχέσεων Ρώμης - Σινᾶ - Κρήτης δημοσιευθέντα ὑπὸ τοῦ Hofmann.

Ἀπὸ ἀρχαιολογικῆς πλευρᾶς τὴν γνῶσιν τῶν μνημείων ὀφείλομεν παλαιότερον μὲν εἰς τὸν G. Gerola, Monumenti Veneti nell' isola di Creta I - IV (1902 - 1932), ἐσχάτως δὲ εἰς μελέτας τῶν Κ. Λασιθιωτάκη, Κ. Καλοκύρη, Ν. Δρανδάκη καὶ Ν. Πλάτωνος, διὰ τῶν ὁποίων πλὴν τῶν ἀρχιτεκτονημάτων ἐγνωρίσαμεν ἰδίᾳ τὴν ζωγραφικὴν.

Τὴν μοναστηριολογίαν τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νεωτέρας Κρήτης ὑπερέτησαν δημοσιεύματα τοῦ Ξανθουδίδου, Γενεράλι, Τωμαδάκη, Ἐμμ. Δουλγεράκη κᾶ., εἰς τὰ ὁποῖα εἶδον τὸ φῶς καὶ διάφορα ἔγγραφα.

Α'

1. Ἡ ἐξέτασις τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐνετοκρατίας εἶναι αὐτόχρομα μελέτη τῆς διατηρήσεως τῆς ἐθνικότητος τῆς μεγαλονήσου, μέσφ ἀδιαλείπτων ἀγώνων. Πέραν τοῦ τίς ἦτο ἄρχιερέυς, ἡγούμενος, πνευματικὸς ἢ ἄλλως ὑπηρέτει τὴν Ἐκκλησίαν, ἐνδιαφέρεται ἡμᾶς ἡ συστηματικὴ ἀντίδρασις τοῦ πληθυσμοῦ πρὸς τὴν κατέχουσαν δύναμιν, ἡ συσπείρωσις αὐτοῦ πέριξ τῶν λογίων ἢ ὀλιγογραμμάτων ἱερωμένων του, τῶν ἱερῶν του καθιδρυμάτων, ὁ ὄπλισμός διὰ τῆς ἱερᾶς μαθήσεως, ἡ προσήλωσις πρὸς τὴν πίστιν τῶν πατέρων του, τὴν ὀρθοδοξίαν, ἡ ζωηρά του ἀντίθεσις πρὸς τὴν ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν, δηλονότι τὴν ὑποταγὴν εἰς τὸν πάπαν, τοὺς ἀντιπροσώπους του καὶ τοὺς ἄρχιερεῖς - φεουδάρχας του, τοὺς συνολικῶς ἐκμεταλλευομένους τὸ τρίτον τῆς κρητικῆς γῆς. Ἐπίσης μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ στάσις τῆς Ἐνετίας ὡς κυριάρχου δυνάμεως ἀπέναντι τῶν δύο δογμάτων. Ἀφοῦ ἡ δημοκρατία προέβη εἰς τὴν βασικὴν παραχώρησιν τοῦ τρίτου τῆς γῆς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, κρατήσασαν τὸ ἐν τρίτον δι' ἑαυτὴν καὶ τὸ ὑπόλοιπον διὰ τοὺς φεουδάρχας της, ἔπρεπε νὰ διασφαλίσῃ τὰ δικαιώματά της, τῶν ἀρχόντων της καὶ τοῦ λαοῦ ἀπέναντι τῶν ἀρπακτικῶν διαθέσεων τῆς (Λατινικῆς) Ἐκκλησίας. Ὅθεν ὑπῆρχεν ἀνάγκη ἐξισορροπήσεως ἀφ' ἑνὸς τῶν λατίνων ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἐξ ἄλλου τῶν ὀρθοδόξων μετὰ τοῦ Λαοῦ. Ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ Ἐνετία ὑπεστήριζε πάντοτε καὶ κατὰ πάντα τὴν κρατοῦσαν (Λατινικὴν) Ἐκκλησίαν εἶναι ἐσφαλμένη. Ὁ πάπας ἦτο τότε καὶ κοσμικὸς ἄρχων καὶ τὰ συμφέροντα παπικοῦ κράτους - Ἐνετίας δὲν συνέπιπτον πάντοτε. Οἱ ἄρχιερεῖς καὶ ἀνώτεροι λατῖνοι ἱερωμένοι τῆς Κρήτης ἐλαμβάνοντο καὶ ἐξ Ἐνετῶν καὶ μὴ, πάντως ἔπρεπε ὅλοι νὰ ὀρκίζονται πίστιν εἰς τὴν πολιτείαν καὶ νὰ μὴ παρέχουν πράγματα εἰς τὴν Γαληνοτάτην ἢ τὴν τοπικὴν διοίκησιν (Regno di Candia), διαταράσσοντες τὴν ἐπιβεβλημένην ἐκκλησιαστικὴν τάξιν. Αὕτη δ' ἦτο περίπου ἡ ἐξῆς :

α') Ἀπηγορεύετο εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν νὰ διατηρῆ μόνιμως ἢ προσκαίρως ἄρχιερεῖς ἐν Κρήτη, ἵνα μὴ περὶ αὐτοὺς συγκεντρώνωνται αἱ ἐθνικαὶ βλέψεις καὶ προσπάθειαι τῶν Κρητῶν. Ὅμως ἀνεγνωρίζετο ὅτι ὁ Κρητικὸς Λαὸς ἦτο ὀρθόδοξος καὶ παρείχετο εἰς αὐτὸν ἡ ἐγγύησις ὅτι δὲν θὰ ἐξηναγκάζετο εἰς ὑποταγὴν εἰς τὴν Λατινικὴν Ἐκκλησίαν ἢ δὲν θὰ ὑπήγετο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν αὐτῆς. Ἀντὶ τῶν ἀρχιερέων, ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ὀρθοδόξων Κρητῶν ἤσκουν οἱ πρωτοπαῖδες (καὶ πρωτοψάλται) τῆς Νήσου, δημόσιοι λειτουργοὶ πιστοὶ εἰς τὸ κράτος ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐμισθοδοτοῦντο. Τὴν πνευματικὴν ἐξου

σίαν ἤσκει τὸ Οἰκουμ. πατριαρχεῖον Κων)λεως, διὰ φανερῶν ἢ κρυφίων ἐξάρχων. Ἄνεγνωρίζετο ἡ περιουσία τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν Κρήτῃ (εἰσόδημα ἐτήσιον 40.000 δουκάτα!).

β') Ἡ ἐπίσημος ἐκκλησία ἦτο ἡ Λατινικὴ (εἰσόδημα τοῦλάχιστον 100.000 δουκάτα), διατηροῦσα ἐν Χάνδακι ἀρχιεπίσκοπον, ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἐπισκόπους, παντοῦ δὲ ναοὺς, μοναστήρια καὶ ἰδρύματα. Αὕτη ὑπήγετο εἰς τὸ λατινικὸν πατριαρχεῖον Κων)λεως (ἐν Ἑνετίᾳ). Ἐλλείπει πιστῶν καὶ δεδομένου ὅτι περὶ τοὺς 20.000 φράγκοι προσεχώρησαν ἐν Κρήτῃ εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν (καὶ δὴ κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας) ἡ ἐκκλησία αὕτη παρήκμαζεν, ὑπέφερε δὲ πάντοτε ἐκ τῆς ἀπροθυμίας τῶν προϋσταμένων της, ὅπως ζοῦν ἐπιτοπίως (ἐπροτιμοῦσαν νὰ εἰσπράττουν μακρόθεν τὰ εἰσοδήματα). Ἡ ἐκκλησία αὕτη ἔτεινε πάντοτε νὰ ἀπορροφήσῃ δι' ὑποταγῆς τοὺς ὀρθοδόξους, ἀλλ' ἀνεχαιτίζετο ὑπὸ τῆς πολιτείας. Διετήρει δὲ 16 οὐνίτας ἱερεῖς ἐν τῇ Νήσῳ¹ (πιθανώτατα καθωρίσθησαν εἰς 130 οἱ ὑποτεταγμένοι εἰς τὸν λατῖνον ἀρχιεπίσκοπον Ἕλληνες ἱερεῖς, τὸν ἰδ' ἀρχόμενον αἰῶνα) ὑποτεταγμένους τῷ πάπα, μισθοδοτούμενους παρ' αὐτῆς². Κληροδότημα τοῦ Βησσαρίωνος, περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΕ' αἰ. ὀρισθέν, συνετήρει Κολλέγιον διὰ τὴν μόρφωσιν 16 οὐνιτῶν³. Ἡ ὑπαρξίς τῆς οὐνίας ὡς μέσης προπαγανδιστικῆς καταστάσεως ἐδημιούργει πράγματα μεταξὺ λατίνων, ὀρθοδόξων καὶ πολιτείας. Μετὰ τὸ 1439 ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία ἐπέβαλλεν εἰς τοὺς χειροτονουμένους ἱερεῖς τῆς Ὀρθοδόξου νὰ ὑπόσχωνται ἀναγνώρισιν τοῦ ὄρου τῆς ψευδοσυνόδου, εἰς ὃ ἐκεῖνοι (ἐὰν ἐχειροτονοῦντο νομίμως, ἀλλὰ τοῦτο ἀπέφευγον συχνὰ) συγκατένευον ἀναγκαστικῶς καὶ προσχηματικῶς.

γ') Ὁ ὀρθόδοξος κληρὸς ἦτο ἀστικός, ἀγροτικὸς καὶ μοναστικὸς. Οἱ μοναχοί, ὅσοι μάλιστα δὲν εἶχον βαθμὸν ἱερωσύνης, ἦσαν σταθερῶς πατριαρχικοί, καὶ ἐπηρέαζον πολὺ τὸν πληθυσμὸν. Οἱ ἀστοὶ ἱερεῖς ἦσαν σχετικῶς ὀλίγοι καὶ δὲν παρεῖχον πράγματα ὅσα οἱ πολυάριθμοι παπᾶδες⁴ τῶν ἀγροτικῶν περιφερειῶν. Τούτους αἱ ἑνετικαὶ πηγαὶ

¹) Πρβλ. «Χριστ. Κρήτη» Β', 1914, σ. 279 καὶ Ξηροουχάκη, Αἰ σύνοδοι τοῦ Γ. Λάντο, 1933 σ. 29. Ἡ εἶδησις εἶναι τῶν ἀρχῶν τοῦ 15' αἰ.

²) Πρβλ. Thiriet, Régestes I, σ. 201, No 848.

³) Lamansky, σ. 636 (Relazione Foscarini 1577). Ξηροουχάκης, Ἐνθ' ἄνωτ. σσ. 74 - 75.

⁴) Τὸ 1638 ὁ ἱεροεξεταστὴς Μᾶρκος Καπέλλος ὁμιλεῖ περὶ 2.800 παπάδων καθ' ὅλην τὴν Κρήτην. Ξηροουχάκης, Αἰ σύνοδοι τοῦ Γερόλαμο Λάντο, 1933, σ. 102. Κατὰ φιλικὴν πρὸς με ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Σ. Σπανάκη, ὁ Καστροφύλακας σημειώνει, ὅτι οἱ Ἕλληνες παπᾶδες ἦσαν εἰς τὴν πόλιν καὶ διαμέρισμα Χάνδακος 416 (Κ 105), εἰς Σητεῖαν καὶ διαμέρισμα 166 (Κ 140), εἰς

κατηγοροῦν ὡς ἀγραμμάτους καὶ ἀτασθάλους, ἀλλ' ἡ ζωνηρά των ἀντί-
θεσις πρὸς τοὺς Λατίνους δεικνύει ὅτι ἦσαν φορεῖς τοῦ ἀγνοῦ ἔθνικοῦ
αἰσθήματος τῶν χωρικῶν. Ὁ κλῆρος οὗτος ὑπεστηρίζετο ὑπὸ τῆς ἐν-
τοπίου ἀριστοκρατίας (Κρητες ἑλληνορθόδοξοι) καὶ τὴν ἠκολούθει
κατὰ τὰς ἐξεγέρσεις της κατὰ τοῦ κατακτητοῦ καὶ εἰς τὴν προσπάθειάν
της ὅπως, ζώσης μὲν τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἐνωθῆ μὲ αὐτήν,
ἐκλειψάσης δὲ ἐκείνης ἀνεξαρτοποιήσῃ τὴν Κρήτην ἢ ὑποτάξῃ εἰς τὴν
Ὁθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν ὡς ἡμιαυτόνομον (κατὰ τὸ σχῆμα τῶν
ἡγεμονιῶν). Τὸ Συμβούλιον τῶν Δέκα τὴν 15ην Ἰουλίου 1461 (μετὰ
τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Σήφη Βλαστοῦ) χαρακτηρίζει τὸν Ἑλληνικὸν
κλῆρον ὡς «*perfidus et schismaticus ritus Graecorum, si fieri
posset, extirparetur*»⁵⁾! Καὶ τὸ 1487 λέγει περὶ τῶν ὀρθοδόξων
παπάδων: «*parates non catholici, quos semper recognovimus pri-
mos auctores et compulsos et fautores contra statum no-
strum*»⁶⁾! Ἐπόμενον ἦτο ὅτι κατὰ τοιοῦτου κλήρου θὰ ἐστρέφετο συ-
χνὰ καὶ ἡ Γαληνοτάτη, ἐπιβάλλουσα (ὡσάκις ἠδύνατο) ἔλεγχον ἐπὶ τῶν
χειροτονιῶν, τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παπάδων, τῶν πολιτικῶν των πεποιθή-
σεων καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς ὀρθοδόξους ἀρχὰς ἔξω τῆς Νήσου
(Πατριαρχεῖα, ἐπισκοπὰς μὴ ἐλεγχόμενας ὑπὸ τῆς Ἑνετίας). Διὰ τῶν
μέτρων τούτων ἐπεθύμει ἡ Γαληνοτάτη, ὅπως οἱ ὀρθόδοξοι κληρικοὶ
μὴ γίνωνται ὄργανα προπαγάνδας ὑπὲρ τῆς τουρκικῆς ἐξαπλώσεως,
προβάλλοντες τὴν ἐν τῇ Ὁθωμανικῇ αὐτοκρατορίᾳ ἐλευθέραν λειτουρ-
γίαν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν εἰς τὰς ἑνε-
τικὰς κτήσεις ἐπιβολὴν διοικουσῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν ξένων φυ-
λετικῶς πρὸς τὸν λαὸν καὶ τὸ δόγμα του.

2. Ἡ λύσις τοῦ προβλήματος θὰ ἦτο ἀπλῆ, δηλονότι:

α') Μετὰ τὴν σύνοδον τῆς Φλωρεντίας καὶ τὴν «ἐνώσιν» τῶν Ἐκ-
κλησιῶν ἡ Ρώμη ἔπρεπε νὰ ἐγκαταστήσῃ εἰς ὅλας τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρ-
χίας τὰς ἐλεγχόμενας ὑπὸ τῶν Φράγκων ἐπισκόπους «*ritus orientalis*»,
δηλονότι ὀρθοδόξους Ἑλληνας ἀναγνωρίζοντας τὸ πρωτεῖον. Τοῦτο
δὲν ἐγένετο, διότι τὴν Ρώμην ἐνδιέφερον τὰ ἐκκλησιαστικὰ φέουδα ἃ-
τινα ἐνέμοντο οἱ Ἰταλοὶ καὶ τὰ ὁποῖα διὰ τῆς λύσεως ταύτης θὰ ἐχά-
νοντο ὑπὲρ τῶν ἐντοπίων. Παρὰ ταῦτα ὑπάρχουν περιπτώσεις καθ' ἃς
ἐγένοντο ἐν Κρήτῃ ἀρχιερεῖς Ἑλληνες καθαρῶς τοῦ δυτικοῦ δόγματος.

Ρέθεμνος καὶ διαμέρισμα 334 (Κ 117) καὶ τέλος εἰς τὰ Χανιά καὶ διαμέρισμά
των 265 (Κ 240). Περιλαμβάνοντο ὅμως εἰς τοὺς ἀριθμοὺς αὐτοῦ; οἱ μοναχοί;

⁵⁾ L a m a n s k y, σ. 048.

⁶⁾ L a m a n s k y, σ. 055. Πολλὰ ἔγγραφα ἀναφέρονται εἰς τοὺς πρόσφυ-
γας ἱερεῖς (1453) τοὺς καταφυγόντας εἰς Κρήτην καὶ ἐκεῖθεν ἔξωσθέντας εἰς
Κέρκυραν.

β') Ἡ Ἑνετία ἔπρεπε παραλλήλως πρὸς τοὺς Λατίνους νὰ ἐγκαταστήσῃ Ὁρθοδόξους ἀρχιερεῖς ἐν Κρήτῃ, εἴτε ὑπὸ τὸν τύπον τῶν χωροεπισκόπων τῆς Κύπρου (ὁ θεσμὸς οὗτος δὲν ἠδύνατο νὰ εὐδοκιμήσῃ ἐν Κρήτῃ), εἴτε ἓνα μόνον (ὡς ἐπρότεινε ὁ Giulio de Garzoni, 1584) εἴτε πενταμελῆ σύνοδον (ὡς ἐπρότεινεν ὁ Λεωνῖνος Σέρβος⁷⁾, ἀπεφασίσθη τὸ 1575 ἀλλ' ἐματαιώθη ὑπὸ τοῦ μισαλλοδόξου Giacomo Foscarini). Ἐὰν οἱ ἀρχιερεῖς οὗτοι ἦσαν πιστοὶ εἰς τὴν Γαληνοτάτην, ὡς ὁ ἐν Ἑνετία χαίρων τὰ πιστὰ αὐτῆς Γαβριήλ Σεβῆρος ὁ ἐκ Μονεμβασίας, δὲν θὰ ὑπῆρχε κίνδυνος προπαγάνδας ὑπὲρ τῶν Τούρκων.

Οὐδετέρων τῶν λύσεων τούτων ἐδέχθησαν ἡ Ρώμη ἢ ἡ Ἑνετία, καὶ ἐν τῷ δικαίῳ των. Ἡ αὔξησης τῆς δυνάμεως τοῦ ὀρθοδόξου ἀρχοντολογίου (Ἑλληνόκλητες) ἐπέβαλλαν ὅπως μὴ ἐνισχύεται ὁ ὀρθόδοξος κληρὸς, διότι τοῦτο θ' ἀπέβαινεν ὑπὲρ τῆς ἐξασθενήσεως τῶν δεσμῶν Μητροπόλεως - Ἀποικίας. Ὑπῆρχε τὸ προηγούμενον τῶν ἐπαναστάσεων Ἀγίου Τίτου (1361) καὶ Καντανολέοντος (15^α αἰ.), διὰ τῶν ὁποίων τὸ ὀρθόδοξον ἀρχοντολόγιον ἀπεπειράθη ν' ἀποσπάσῃ τὴν μεγαλόνησον ἀπὸ τὴν Ἑνετίαν καὶ ὑπῆρχε πάντοτε κίνδυνος (καὶ δὴ ἀπὸ τοῦ 1571, μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Κύπρου) νὰ ἐπαναληφθῇ ἡ προσπάθεια.

3. Τὰς πληροφορίες περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης ἀπὸ τοῦ 1204 μέχρι 1669 εἶχομεν ἤδη καὶ κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη, ἀπὸ τοῦ 1755 βασικῶς, ὅτε ὁ Ἑνετὸς γερουσιαστὴς Fl. Corner ἔγραψε καὶ ἐδημοσίευσε τὴν δίτομον *Creta Sacra*, μέχρι καὶ τοῦ 1913, ὅτε φιλελευθέρων ἀρχῶν μελετήτρια ἡ Εὐα Τεα ἐσταχυολόγησε τὰς ἐν τῷ ἀρχεῖῳ τῆς Ἑνετίας πηγὰς (κατὰ τρόπον αὐθαίρετον ἢ καὶ ἐπιπόλαιον, πολλάκις δὲ καὶ ἄδικον ἐρμηνεύουσα ταύτας), ἀλλὰ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη μετὰ τὰς δημοσιεύσεις ἑνετικῶν ἐγγράφων ὑπὸ τοῦ Lamansky, τοῦ Noiret, τοῦ ἡμετέρου Θεοτόκη κᾶ., ἢ δημοσιεύσεις τῶν Ἐκθέσεων (*Relazioni*) ὑπὸ τῶν Κρητῶν μελετητῶν ἀειμνήστου ἐπισκόπου Κυδωνίας Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη καὶ δὴ τοῦ κ. Στεργίου Σπανάκη, ἔρριψε νέον φῶς ἢ παρέσχεν αὐτουσίας τὰς πηγὰς, τοῦλάχιστον διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ 1570 μέχρι τοῦ 1630 περίοδον. Αἱ *relazioni* αὗται

⁷⁾ «Χρ. Κρήτη» Β', 1914, σ. 259, τὸ σχετικὸν ἐγγράφον, παρὰ Lamansky, σσ. 071 - 073 τῆς 29 Δεκ 1579 πρέπει νὰ δημοσιευθῇ ὁλόκληρον. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ἀπὸ τοῦδε, ὅτι ἡ εὐμενὴς πρὸς τὸ πατριαρχεῖον στάσις τῆς Ἑνετίας κατὰ τὰ ἔτη 1571 - 1575 ὠφείλετο εἰς ὑπολογισμὸν βοήθειας τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων καὶ Ρώσων, κατόπιν τῆς πτώσεως τῆς Κύπρου καὶ μελετωμένης ἐκστρατείας εἰς Πελοπόννησον. Ἡ σχετικὴ μυστικὴ ἀλληλογραφία, ἢ δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τοῦ Lamansky εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὴ, ὁ πατριάρχης δ' ἔλαβε (26 Ὀκτ. 1581) δῶρον καὶ 500 τσεκίγια!

εἶναι, λεπτομερεῖς συνήθως, ἀναφοραὶ ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς, στρατιωτικῆς καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως τῆς Νήσου, ὑποβαλλόμεναι ὑπὸ γενικῶν προβλεπτῶν κᾶ. Ἐνετῶν μετακλητῶν ἀρχόντων ἀποσταλέντων εἰς τὴν Κρήτην καὶ ὑποδεικνυόντων εἰς τὴν κεντρικὴν διοίκησιν τῆς ἐνετικῆς μητροπόλεως τὰ ληπιέα μέτρα, διὰ σαφοῦς ἐξεικονίσεως τῆς πραγματικότητος καὶ τῶν τυχόν ὑπαρχόντων ἢ διαφαινομένων κινδύνων. Ἐπόμενον εἶναι εἰς τοιαύτας ἐκθέσεις (ὄχι πάντοτε) νὰ γίνεται λόγος περὶ τῶν ζητημάτων τῆς ἐκκλήσιας, τοῦ λατινικοῦ, τοῦ οὐνιτικοῦ, τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου, τῶν μοναστηρίων, τῶν σχέσεων πρὸς τὴν Ρώμην ἔνθεν καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὴν Κων)λιν, τῶν ἡθῶν καὶ τῆς ἀπαιδευσίας τοῦ κλήρου, ὑπὸ τὴν προοπτικὴν τοῦ ἀναφερομένου (*prima Veneziani e poi Cristiani*). Αἱ γνώσεις μας περὶ ὅλων τῶν συναφῶν ζητημάτων θὰ πολλαπλασιασθοῦν ἂν ποτε δημοσιευθοῦν πάντα τὰ ἐν λόγῳ κείμενα τῶν ἐκθέσεων αὐτούσια.

4. Εἰς μίαν πρώτην προσπάθειαν ἐπιθυμῶ σήμερον νὰ δώσω τινὰς τῶν πληροφοριῶν τούτων ἐκ τῶν ἐν λόγῳ *relazioni* καὶ συναφῶς νὰ ἐξετάσω τὸ ζήτημα τῆς χειροτονίας τῶν ὀρθοδόξων κληρικῶν ἔξω τῆς Νήσου, παραθέτων μίαν πρώτην συλλογὴν πληροφοριῶν.

Εἶναι γνωστόν, ὅτι τοὺς μὲν ἐπισκόπους χειροτονοῦν τρεῖς (δύο τοῦλάχιστον) ἐπίσκοποι, τοὺς δὲ ἱερεῖς καὶ διακόνους ἐπίσκοπος· τοὺς μοναχοὺς καὶ μοναχάς, ἀναγνώστας καὶ ὑποδιακόνους χειροθετοῦν ἡγούμενοι ἢ ἱερομόναχοι. Τὰ ἐγκαίνια ναῶν ἐνεργοῦν ἐπίσκοποι, ἀλλὰ κατὰ πατριαρχικὴν «ἐκδοσιν» δύνανται νὰ τελέσουν ἐγκαίνια καὶ ἐπιτετραμμένοι πρὸς τοῦτο ἔξαρχοι (πρεσβύτεροι). Ἐπομένως, μὴ ὑπάρχοντος ἐν Κρήτῃ ὀρθοδόξου ἀρχιερέως, τὰ μὲν ἐγκαίνια τῶν ναῶν καὶ τὰς χειροθεσίας τῶν μοναχῶν καὶ τὰ ἔργα τοῦ «πνευματικοῦ» (ἐξαγορευτοῦ, ἐξομολόγου) ἐτέλουν πρεσβύτεροι ἐξουσιοδοτημένοι πρὸς τοῦτο. Ἄλλὰ τὰς χειροτονίας τῶν τε διακόνων καὶ πρεσβυτέρων (ἐγγάμων - παπάδων καὶ ἀγάμων - ἱερομονάχων) ἔπρεπε νὰ ἐνεργῇ ὀρθόδοξος ἐπίσκοπος ἔξω τῆς Νήσου, εἴτε ἐντὸς τῶν ἐνετικῶν κτήσεων, εἴτε ἐντὸς τῆς περιφερείας τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ μετὰ ταῦτα τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας διαμένων. Οὕτως ἔχομεν χειροτονίας ἐν Κυθήροις⁸, Μεθώνῃ, Κορώνῃ, Μονεμβασίᾳ, Ζακύνθῳ, Κεφαλληνίᾳ, Καρπάθῳ, Μικρασίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ. Λαὸς ὅμως ὡς ὁ Κρητικός, δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ παραβῇ τὰ περιοριστικὰ θεσπίσματα τῆς πολιτείας.

⁸) Κατ' ἐξαιρέσιν εἰς τὰ Κύθηρα, διότι ἡ νῆσος διοικητικῶς ὑπήγχετο εἰς τὴν Κρήτην (πρβλ. Θεοτόκη, Μν. Κρητ. Ἱστορ. I, 1933, σ. 159.—Ξηροῦχάκη, Ἡ Βενετοκρατουμένη Ἀνατολή, 1934, σ. 171), ἐπομένως ἴσχυε καὶ δι' αὐτὴν ἡ ἀπαγόρευσις τῆς ἐκεῖ ἐγκαταστάσεως Ἑλλήνου ὀρθοδόξου ἐπισκόπου. Τοῦτο ἐξηγεῖ τὴν περιπέτειαν Μαξίμου τοῦ Μαργουνίου.

Οὕτω πολλάκις ἐγκαθίστανται ἐντὸς τῆς Νήσου εἴτε ὡς περαστικοὶ καὶ ἐπισκέπται, εἴτε ὡς σχολάζοντες (παρητημένοι τῶν ἐπισκοπῶν των, πλὴν ἔχοντες ἐνεργὸν τὴν ἱερωσύνην) ἐπίσκοποι οἱ ὅποιοι προβαίνουν εἰς ἀθρόας χειροτονίας. Οὗτοι παρίστανται ἰδίᾳ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν ὡς οἰκονομικῶς ἐκμεταλλεούμενοι τὸ πρᾶγμα, πλὴν παρεῖχον ἐξυπηρέτησιν εἰς τὸν ὀρθόδοξον πληθυσμὸν καὶ ἐτύγγανον προστασίας ὑπὸ τοῦ ὀρθοδόξου ἀρχοντολογίου πρὸς τὸ ὅποιον δὲν ἠδύνατο πάντοτε μετὰ τῆς αὐτῆς εὐχερείας (διαμέρισμα Χανίων π. χ.) ν' ἀντιτάσσεται ἡ ἐνετικὴ διοίκησις⁹.

Μία τοιαύτη ὑπόθεσις φαίνεται ἀπλῆ, ὅμως γεννᾷ διάφορα ἐρωτήματα.

α') Πότε τὸ πρῶτον ἐπεβλήθη ἡ χειροτονία τῶν Κρητῶν ἱερωμένων ἔξω τῆς Νήσου καὶ ποῖαι αἱ προϋποθέσεις αὐτῆς.

Εἶναι φυσικὸν ὅτι ὑπαρχόντων ἔτι κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας ἀπὸ τῆς καταλήψεως τῆς Νήσου (1204 - 1220 ἴσως) ὀρθοδόξων τινῶν ἀρχιερέων, αἱ χειροτονίαι δὲν ἐγένοντο ἔξω τῆς Κρήτης. Ὁμοίως περὶ τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος, ἐφ' ὅσον ἐλειτούργησεν ἡ διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Ἀλεξίου Καλλιέργου ἰδρυθεῖσα ὀρθόδοξος «ἐπισκοπὴ Καλλιερηπόλεως» εἰς τὸ Μυλοπόταμον, ὅτι εὐκολώτερον ἦτο νὰ χειροτονῶνται ἐκεῖ οἱ ὀρθόδοξοι ἱερεῖς παρὰ εἰς τὴν Πελοπόννησον ἢ ἀλλαχοῦ. Ὁμοίως ἐφ' ὅσον διέμειναν ἐν Κρήτῃ κατὰ τὰ μέσα τοῦ ἰδ' αἰῶνος οἱ ἀρχιεπίσκοποι Μακάριος καὶ δὴ ὁ Κρήτης Ἀνθιμος ὁ ὁμολογητής, θὰ ἐγένοντο ὑπ' αὐτῶν χειροτονίαι, καθὼς καὶ ὑπὸ Γαβριὴλ Σεβήρου (τέλος 13' αἰ.). Ἀπίθανον νὰ ἦτο ὀρθόδοξος καὶ νὰ ἐχειροτόνει ὀρθοδόξους ὁ Κισάμου Γεράσιμος Παλαιόκαπας (τέλος 13' αἰ.)¹⁰. Τὰς ἄλλας μαρτυρίας θὰ ἴδωμεν.

β) Ποῖος ἐχειροτόνει τοὺς οὐνίτας (rito greco). Περὶ τούτου οὐδὲν σαφὲς γνωρίζω, ἀλλ' ὑποθέτω ὅτι τοὺς μὲν μεταστραφέντας μετὰ τὴν χειροτονίαν καὶ ἀναγνωρίσαντας τὸ πρωτεῖον, εἶχον ἤδη χειροτονήσει κανονικῶς ὀρθόδοξοι ἀρχιερεῖς. Τοὺς ἄλλους δὲ τοὺς ἐξ ἀρχῆς χειροτονουμένους οὐνίτας θὰ ἐχειροτόνουν λατῖνοι ἀρχιερεῖς.

γ') Πῶς ὀρθόδοξοι ἀρχιερεῖς ἐδέχοντο πρὸς χειροτονίαν καὶ ἐχειροτόνουν ὑποψηφίους ἱερεῖς ἔχοντας ἤδη γραπτῶς πρὸ τῶν ἐνετικῶν

⁹) Κατ' ἀπόφασιν τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα (19 Φεβρουαρίου 1509), ἐπειδὴ οἱ ρέκτωρες παρεχώρουν ἀδείας, ὅπως αἱ χειροτονίαι τελῶνται ὑπὸ τῶν ἐν Τουρκίᾳ ἀρχιερέων, ἀπαγορεύεται τοῦτο εἰς αὐτοὺς καὶ διατάσσεται ἡ τήρησις τῶν ἀποφασισθέντων τὴν 14 Νοεμβρίου 1454. L a m a n s k y, σ. 058 - 060.

¹⁰) Περὶ τῆς προσωπικότητος αὐτῆς σκέπτομαι νὰ διαλάβω, διότι πάντα τὰ κατὰ τὸν Ἰωσαφάτ, Γεράσιμον. Γεώργιον ἢ Ἰωάννην Παλαιόπαπαν ἢ Παλαιόκαπαν τοῦτον εἶναι ἀσαφῆ καὶ συγκεχυμένα!

ἀρχῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν προϊσταμένων ἐν Κρήτῃ ἀναγνωρίσει τὴν «ἐνώσιν» τῆς Φλωρεντίας. Τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῆ εἰμὴ ὡς κατάστασις ἀνάγκης. Οἱ Ἑνετοὶ ἐνδιαφέροντο διὰ τὴν ὑπόσχεσιν πίστεως πρὸς τὴν πολιτείαν. Οἱ Λατῖνοι διὰ τοῦ τρόπου τούτου εἰσέπραττον δικαιώματα ἀπὸ πάντα ὑποψήφιον (καγκελαρία ἀρχιεπισκοπῆς Χάνδακος). Οἱ ὀρθόδοξοι ἐγνώριζον ὅτι ἡ ὑπόσχεσις ἐδόθη ἀναγκαστικῶς καὶ παρὰ τὴν συνφίδησιν.

δ') Πῶς ἐλύοντο οἱ γάμοι, πῶς παρείχετο ἡ ἄφεςις (ἢ λύσις δι' ἀρχιερατικῆς εὐχῆς μόνον) καὶ δὴ ἐπὶ τεθνεώτων. Πρὸς τοῦτο ἐξουσιοδοτοῦντο κατ' ἀρχὰς οἱ ὀρθόδοξοι πρωτοπαπᾶδες (διὰ τὰς πόλεις) καὶ οἱ πνευματικοί. Οἱ τελευταῖοι εἶχον τὴν σχετικὴν ἐξουσιοδότησιν ἀπὸ κανονικὴν ὀρθόδοξον ἀρχὴν (πατριαρχεῖον, ἀρχιερέα). Πάντως οἱ ἀποστελλόμενοι πατριαρχικοὶ ἑξ α ρ χ ο ι, παρὰ τὰς ἐναντίον των ἀπαγορεύσεις τῶν ἐνετικῶν ἀρχῶν ¹¹.

5. Ποία ὑπῆρξεν ἡ ὑποδοχὴ τῆς ἐν Φλωρεντία ἀποφασισθείσης ἐνώσεως ὑπὸ τῶν Κρητῶν, δὲν εἶναι ἀνάγκη ν' ἀναπτύξω καὶ πάλιν Ὁ κατὰ τὴν σύνοδον παρὼν ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης Φαντῖνος Βαλαρέσσος ἐστάλη μὲ εἰδικὴν ἐντολὴν καὶ χρήματα διὰ νὰ ἐργασθῆ ὑπὲρ τῆς εὐοδώσεως τοῦ σκοποῦ. Αἱ ὁδηγίαι τὰς ὁποίας ἔλαβεν ἦτο ὅτι διετηρεῖτο τὸ τυπικὸν τῆς λειτουργίας καὶ τὸ κείμενον τῆς ὁμολογίας πίστεως ἐκάστου, εἰς τὴν γλῶσσαν του, ἀναλλοίωτον. Ἄλλ' οἱ Ἕλληνες, λαβόντες ἤδη καὶ σχετικὴν ἐγκύκλιον τοῦ πατριάρχου Μητροφάνους Β', ἔπρεπε νὰ μνημονεύουν τὸν πάπαν, οἱ πρωτοπαπᾶδες δὲ ν' ἀναγινώσκουν τὴν προᾶξιν τῆς ἐνώσεως δις μὲν τοῦ ἔτους ἐπισήμως εἰς τὸν καθεδρικὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ἅπαξ δὲ τοῦ μηνὸς μεθ' ὄλων τῶν ἱερέων εἰς τοὺς ναοὺς των ¹².

Παρὰ τὴν πειθῶ καὶ τὰ χρήματα τοῦ ἀξιολόγου ἐκείνου ἀρχιεπισκόπου, ἐλάχιστοι μόνον ἱερεῖς ὀρθόδοξοι μετεστράφησαν ἀκολουθήσαντες τὰ γενόμενα ἐν Φλωρεντία, οἱ δ' ἄλλοι ἠκολούθησαν τὸν Μᾶρκον Εὐγενικόν, δι' ἐγκυκλίου εἰδοποιήσαντα κατὰ τῆς ἐνώσεως τὰς Νήσους. Ἦσαν δ' ὀνομαστικῶς οὗτοι δώδεκα Ἡσαΐας ἱερομόναχος, Ἰωάννης Πλουσιαδηνός, Ἰωάννης Ρῶσος, Γεώργιος Ἀλεξάνδρου, Νικόλαος Καναδάτος, Νικόλαος Πλουσιαδηνός, Νικόλαος Μαυρομμάτης, Γεώργιος Χρυσολωρᾶς, Μᾶρκος Ἐπιφάνιος, Μανουὴλ Συναδινός καὶ Γεώργιος Βισούλας, οἱ ὅποιοι — μὴ ἀκολουθούμενοι προφανῶς ὑπὸ πιστῶν καὶ μὴ ἔχοντες ἐξ ἱεροπραξιῶν εἰσοδήματα — ἐχρειάσθη νὰ

¹¹) Νεόφυτος ἑξαρχος, καθιερωὺν ναοὺς (1461) ἀναφέρεται εἰς ἔγγραφον δημοσιευθὲν ὑπὸ L a m a n s k y, σ. 048.

¹²) Τὸ ἔγγραφον ἐδημοσιεύθη ὑπὸ G. H o f m a n n, OCP X, 1944, σ. 96.

συντηρηθοῦν δι' ἐπιβολῆς εἰσφορᾶς 40 χρυσῶν δουκάτων εἰς βάρος τῶν μετοχίων τοῦ Σινᾶ ἐν Κρήτῃ¹³.

Τότε ὁ Βησσαρίων (27 Μαΐου 1463) ἐσοφίσθη νὰ ἀφήσῃ κληροδότημα (τὰ ἔσοδα τῶν κτημάτων του!) διὰ νὰ ἰδρυθῇ ἐν Κρήτῃ κολλέγιον ὅπου νὰ σπουδάζουν οὐνῖται, ἐξ ὧν νὰ λαμβάνωνται οἱ πρωτοπαπᾶδες καὶ πρωτοψίλται¹⁴. Οὕτω ὁ καρδινάλιος ἐνόμιζεν ὅτι ἐδέσμευσε τὴν Ἐκκλησίαν Κρήτης εἰς τὴν οὐνίαν. Ἄλλ' ἡ μοῖρα τὸν ἐξεδικήθη, διότι μόνον ἄτομα χαμηλῆς στάθμης, ἀγράμματοι καὶ ἀνήθικοι κληρικοὶ (τινὲς ἀλειτούργητοι, εἷς ἐπαγγελλόμενος τὸν βαρελᾶν, δίγαμοι, μοιχοὶ κλπ.) κατήντησαν νὰ ἐπωφελῶνται τῆς ὑποτροφίας τοῦ Κολλεγίου Βησσαρίωνος, ἄχρηστοι καὶ διὰ τὴν Ρώμην καὶ διὰ τὴν Κρήτην¹⁵.

Εἷς ἄλλος τρόπος προσελκύσεως τῶν Κρητῶν εἰς τὸν λατινισμόν ἦτο ἡ ὑπ' αὐτῶν ἀκρόασις τῆς λατινικῆς λειτουργίας εἰς ἑλληνικὴν μετάφρασιν, ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο εἶχεν ἀποτέλεσμα¹⁶.

6. Ἔτερον θέμα, συναφές πρὸς τὸ ἐν τῇ παρουσίᾳ ἐξεταζόμενον, εἶναι τὸ τῆς μορφώσεως τῶν ἐν Κρήτῃ ὀρθοδόξων κληρικῶν 1204 - 1669. Αἱ ἐκθέσεις τῶν ἐνετῶν ἀρχόντων ὑπῆρξαν τόσον δυσμενεῖς καὶ ἐλήφθησαν τόσον κατὰ γράμμα ἀπὸ προγενεστέρους μελετητᾶς, ὥστε νὰ δοθῇ ζοφερὰ εἰκὼν τῆς πνευματικῆς καταστάσεως τῆς Κρήτης ἀπὸ ἀπόψεως ἐκκλησιαστικῆς. Εἶναι περιττὸν νὰ εἴπω ἐδῶ, ὅτι καὶ ἂν ἦτο ἡ κατάστασις οἷα ἀκριβῶς περιγράφεται εἰς τὰς ἐκθέσεις, ὑπαίτιοι θὰ ἦσαν οἱ κατακτηταὶ καὶ διώκται, οἱ ἀποκόψαντες τὴν Κρήτην ἀπὸ τὰ πνευματικὰ κέντρα τῆς Κων)λεως καὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Πλὴν διὰ δύο περιόδους τοῦλάχιστον, τὴν μεταξὺ 1350 - 1410 καὶ 1560 - 1620 ἡ κατάστασις εἶναι ὅλως διάφορος ἀπὸ ὅ,τι παρίσταται. Ἀπὸ τοῦ Ἀνθίου Κρήτης μέχρι τοῦ Νείλου Δαμιλᾶ (ἐποχὴ δράσεως Ἰωσήφ Βουεννίου ἐν Κρήτῃ 1381 - 1401;) εἶναι τόσοι οἱ λόγιοι ἱερωμένοι ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ ὀμιλῶμεν μετὰ περιφρονήσεως γενικῶς περὶ πάντων τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιαστικῶν. Ὡς πρὸς τὴν δευτέραν περίοδον, μὲ τὴν ὁποίαν συμπίπτει καὶ ἡ συγγραφὴ τῶν *Relazioni* τῶν Ἑνετῶν ἀξιωματούχων, ἀρκοῦν αἱ ἀλληλογραφίαι Ἰππολύτου Χίου, Μελετίου τοῦ Πηγᾶ, Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως καὶ δὴ μόνον τὸ ἐπι-

¹³) Αὐτόθι σσ. 97 - 98.

¹⁴) Αὐτόθι. Πρβλ. πρόσθεν σημ. 3.

¹⁵) *Ἐ η ρ ο υ χ ᾶ κ η ς*, Αἱ σύνοδοι τοῦ Γερόλαμο Λάντο, Ἄθ. 1933, σσ. 74 - 75 (*Relazione D. Barbarigo 1567*).

¹⁶) Σχετικὸν ἔγγραφο τοῦ πάπα Καλλίστου Γ' πρὸς τὸν Simone de Candia ἱεροεξεταστὴν τοῦ 1452, ἐδημοσίευσεν ὁ G. Hofmann, *Misc. G. Mercati III*, 1946, σ. 213.

στολάριον τοῦ κλεινοῦ Μαξίμου Μαργουνίου, διὰ νὰ δείξουν μὲ πόσους λογίους ἄνδρας, ἡγουμένους, μοναχοὺς, παπαῖδες εἶχον σχέσεις αἱ τέσσαρες ὡς ἄνω προσωπικότητες, ποῖα ζητήματα τοὺς ἀπασχολοῦν, εἰς ποίαν λογίαν γλῶσσαν ἔγραφον, ποίους κώδικας ἀντέγραφον, πῶς ἔθεολόγουν, ποίας τέλος θύραθεν παιδείας ἐτύγγανον. Καὶ θὰ ἦτο περίεργον (χωρὶς ν' ἀρνηθῶμεν ὅτι καὶ μεταξὺ τῶν πρωτοπαπάδων, πρωτοπαλτῶν, τῶν οὐνιτῶν Κρητῶν ἱερέων καὶ τῶν λατίνων τὸ δόγμα Κρητῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑπῆρξαν πεπαιδευμένοι ἄνδρες) νὰ μάθωμεν ποία ἄλλη ἑλληνικὴ ἐπαρχία ὑπόδουλος εἰς τοὺς Ἑνετοὺς ἢ τοὺς Τούρκους ἐπαρουσίασε τόσους συγκεντρωμένους λογίους εἰς τόσον μικρὸν χρονικὸν διάστημα. Ἀλλὰ τὸ θέμα θὰ ἤξιζεν ἰδιαιτέρως νὰ ἀπασχολήσῃ μελετητὴν τινα¹⁷.

7. Συναφὲς ἀκόμη εἶναι τὸ ζήτημα τῆς ἠθικῆς καταστάσεως τῶν κλήρων ἐπὶ Ἑνετοκρατίας ἐν Κρήτῃ, ἢ ὁποία ὑπῆρξεν ἀνάλογος τῆς κοινωνικῆς τοιαύτης, ὀφειλομένης εἰς τὴν δουλείαν, τὴν ἀπαιδευσίαν τοῦ λαοῦ καὶ τὴν συγκέντρωσιν ξένων στρατευμάτων εἰς τὰς πόλεις, αἰτίων διαφθορᾶς.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι αἱ σχετικαὶ αἰτιάσεις δὲν προέρχονται μόνον ἀπὸ τοὺς γράψαντας τὰς Relazioni Ἑνετοὺς ἄρχοντας, ἀφοῦ περὶ τὸ 1400 ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος κατηγόρησε τοὺς Κρητὰς ἱερεῖς (τινὰς ἐξ αὐτῶν) ὡς πωλοῦντας τὰ μυστήρια — κατ' ἔθος γενικὸν καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν —, τινὰς δὲ τῶν ἱερομονάχων ὡς συντηροῦντας παλλακὰς καὶ ἀνέδην συνοικοῦντας (φανερῶς δηλ.) μετὰ γυναικῶν, ἐπροκάλεσε δὲ πιθανώτατα καὶ πατριαρχικὴν ἐγκύκλιον ἐπὶ τοῦ θέματος¹⁸. Ἡ ἔρις εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ λατινίσουν οἱ κατηγορηθέντες, διότι ἔτυχον ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευρὰν συγγνώμης τὴν ὁποίαν δὲν παρεχώρει, ἄνευ προηγουμένης ἄρσεως τοῦ ἁμαρτήματος, ἢ Κων)λις διὰ τοῦ αὐστηροτάτου τούτου ἐξάρχου της.

Πλὴν τὸ θέμα τῶν συνεισάκτων ἦτο παλαιὸν τόσον, ὥστε νὰ ἀναγκάσῃ πρὸ χιλίων ἐτῶν τὸν Ἰωάννην Χρυσόστομον νὰ γράψῃ εἰδικὸν κατ' αὐτῶν λόγον, καὶ διειρηθῆ τὸ κακὸν ἔθος καὶ μετὰ τὸν Βρυέννιον, ὥστε ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Μελέτιος ὁ Πηγᾶς νὰ νουθετῇ διακόσια ἔτη μετὰ ταῦτα τοὺς Κρητὰς ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου¹⁹.

¹⁷) Ὄνόματα ἐκδοτῶν - διορθωτῶν οἷα τοῦ Ζαχ. Καλλέργη καὶ Ἀλοῖσιου Γρυδενίκου, σοφῶν ἀνδρῶν οἷοι ὁ Φρ. Σκοῦφος, ὁ Γεράσιμος Βλάχος, πολλῶν ὑμνογράφων, κωδικογράφων, λογίων πρωτοπαπάδων κ.ἄ. θὰ μετέβαλλον ἄρδην τὴν γενικὴν εἰκόνα. Ὡς πρὸς τὸν κλῆρον τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν, οὗτος καὶ σήμερον εἰς τὰς περισσότερας ἑλληνικὰς ἐπαρχίας εἶναι ὀλιγογράμματος.

¹⁸) Πρβλ. ὅσα ἔγραψα ἐσχάτως ἐν ΕΕΒΣ ΚΘ', 1959, σσ. 1 - 12.

¹⁹) Πρβλ. Κρητ. Χρον. Ε', 1951, σσ. 270 - 271.

Ἡ ἐξουσία τῶν πρωτοπαπάδων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶχε τὰ ἀποτέλεσματα τὰ ὅποια θὰ εἶχεν ἡ τυχὸν ἐγκατάστασις ὀρθοδόξων ἐπισκόπων, οἱ ὅποιοι θὰ συνεκράτουν τὸν ὑπ' αὐτοὺς κλῆρον. Ἡ δὲ Ἑνετική πολιτεία δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τοὺς λατίνους ἀρχιερεῖς Κρήτης ν' ἀσκοῦν πειθαρχικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ὀρθοδόξων, θεωροῦσα νομικῶς ὅτι οἱ ἀρχιερεῖς οὗτοι τόσον μόνον ἠδύναντο ὅσῃν ἐξουσιοδότησιν ἐλάμβανον ἀπὸ τῶν κρατικῶν ἀρχῶν, τῆς Ρώμης (Ἱερά Ἐξέτασις κλπ.) μὴ δυναμένης νὰ ἐπέμβῃ ἐν προκειμένῳ. Ἐπόμενον ἦτο ὅτι θὰ ἐγεννᾶτο ποιά τις ἀσυνδοσία, ἀνάλογος δὲ πρὸς τὴν ἠθικὴν χαλάρωσιν, ἀναμφισβήτητον, τοῦ συγχρόνου λατινικοῦ κλήρου²⁰.

Τὸ 1397, γράφων ὁ Ἰωσήφ ὁ Βουέννιος πρὸς τὸν μεθ' οὗ διεφέρετο Μάξιμον Χρυσοβέργην φιλοπαπικόν, συζητῶν δὲ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ ὅτι ἡ ὑποταγὴ τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων εἰς τὸν πάπαν εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα «παντὸς τοῦ ἔθνους δυσημερίαν καὶ δυσπραγίαν», ἔλεγεν: «Καὶ ἐν οἷς βίου καθαρότης θεωρεῖται καὶ πολιτείας ἀκρίβεια, ἡ καθ' ἡμᾶς (τοὺς ὀρθοδόξους) μερὶς ὑπεριερούσα φαίνεται πολλῶ τῆς ὑμετέρας (λατινικῆς) μερίδος. Καὶ σωφροσύνην γὰρ καὶ ἐγκράτειαν, ταπεινωσὶν τε καὶ ἀγρυπνίαν, καὶ γαῶν εὐκοσμίαν ἱερῶν, καὶ εὐταξίαν ἐν ταῖς θείαις καὶ ἱεραῖς τελεταῖς, σεμνότητά τε ἱερέων, καὶ ἀρχιερέων ἀγιοπρεπῆ κατάστασιν· κἄν καὶ οὐχ ὅσῃν ἐχοῖν, ἀλλ' οὖν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίᾳ πλείω ἂν εὖροις ἀκριβωσάμενος ἢ τῇ ἢ προσεχώρησας (ὁ Μάξιμος λατινικῆ). Ἄπας γὰρ νόμος καὶ θεσμὸς ἱερός, ὁ ἐγκράτειαν καὶ σωφροσύνην εἰσηγούμενος, ἠπρόακτησε παρ' ὑμῖν καὶ τελείως ἠθέτηται· καὶ πλήρης ἀκολασίας ὁ βίος ὑμῖν καὶ ἀκαθαρσίας πάσης· οὐχὶ τῶ κοινῶ λαῶ μόνον ἀλλὰ καὶ τοῖς μονάζουσι· καὶ οὐχ ὅπως τοῖς μονάζουσι ἀλλὰ καὶ τοῖς τῶ κλήρῳ κατειλεγμένοις· εἴτε διάκονοι ὧσιν εἴτε πρεσβύτεροι, καὶ μὴν καὶ οἱ τὸν τῆς προεδρείας βαθμὸν εἰληχότες (= ἐπίσκοποι), οὓς ἔδει καὶ τῶν ἐκ τοῦ λαοῦ τοὺς ἀναξίους εἴργειν δαπέδου τοῦ ἱεροῦ, κατὰ τοὺς θείους θεσμούς. Οἱ δὲ καὶ πορνείαις καὶ μοιχείαις ἐγκυλινδούμενοι, τῶ θείῳ αὐθωρὸν προσίασι θυσιαστηρίῳ καὶ τὸ μέγα φεῦ καὶ φορικτὸν Χριστοῦ σῶμα καὶ μεταχειρίζονται καὶ ἐσθίουσιν· ἀλλ' ἕως πότε παρεξιάζομαι τὰ ἀσύγκριτα ;»²¹

²⁰) Ὁ δοῦκας Κρήτης Daniele Barbarigo ἐχαρακτήρισε μὲ τὰ μελανώτερα χρώματα τοὺς 16 οὐνίτας κληρικούς τοῦ Κολλεγίου Βησσαρίωνος (1567) πολλοὶ τῶν ὁποίων ἦσαν δίγαμοι, μοιχοί, συνέζων μὲ παλλακίδας ἢ οὐδὲν θρησκευτικὸν λειτούργημα ἐτέλουν πλέον, ἐν μέσῳ Χάνδακι! Πρὸβλ. Ἄ. Ξηροῦχακη Αἱ σύνοδοι τοῦ Γερόλαμο Λάντιο, ἐν Ἀθήναις 1933, σσ. 74 - 75, 98.

²¹) Τῶ ἀπὸ Γραικῶν Ἱταλῶ, ἀδελφῶ Μαξίμῳ τῆς τάξεως τῶν κηρύκων, ἐδημοσιεύθη ἐν: Ἰωσήφ Βουεννίου τὰ Παραλειπόμενα, τόμος Γ', ἐν Λειψίᾳ τῆς Σαξονίας 1784, σσ. (148 - 155) 154 - 5.

Β'

ΑΙ ΕΚ ΤΩΝ RELAZIONI ΕΙΔΗΣΕΙΣ

1. Giacomo Foscarini (1577)²².

Εἰς τὴν πρώτην ταύτην ἔκθεσιν ὁ Foscarini εὕρισκει φανατικωτέρους τοὺς ὀρθοδόξους τοῦ διαμερίσματος Χανίων, ὅπου εἶχον ἐγκατασταθῆ ἀποικοὶ Πελοποννήσιοι. Ὁ κληρὸς εἶναι ἀμαθὴς ἀλλὰ σεβαστὸς ἀπὸ τὸν πληθυσμόν. Ἴσως θὰ ἔπρεπε νὰ τεθοῦν ἐπὶ κεφαλῆς του ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι Κύπριοι! πιστοὶ εἰς τὴν Ἑνετίαν. Οἱ ἔξαρχοι οἱ ἀποστελλόμενοι ὑπὸ τοῦ πατριαρχείου κάνουν μεγάλην ζημίαν, χωρὶς νὰ πταίῃ ὁ πατριάρχης, συνάζουν ἐλεημοσύνας καὶ δημιουργοῦν σκάνδαλα.

Οἱ πρόγονοίμας ἐγνώριζον τὴν ποιότητα τῶν παπάδων, οἱ ὅποιοι εἶναι οἱ ὑποκινηταὶ τῶν ἐξεγέρσεων κατὰ τῆς Ἑνετίας, διὸ καὶ ἀπεφάσισαν νὰ περιορίσουν τὸν ἀριθμὸν των καὶ ἐπὶ πλέον διὰ νὰ χειροτονηθοῦν τοὺς ὑπεχρέωναν νὰ ἔλθουν πρῶτον πρὸς ἐξέτασιν εἰς Ἑνετίαν καὶ εἶτα ἐπέτρεψαν νὰ μεταβαίνουν εἰς Ζάκυνθον, ἀλλὰ προηγουμένως ἐξητάζοντο ὑπὸ τοῦ λατίνου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης ἢ τοῦ βικαρίου του, παρισταμένου καὶ τοῦ πρωτοπαπᾶ Χάνδακος καὶ κατόπιν ἀδείας τοῦ Δούκα Κρήτης. Πλὴν οὐδεμία διαταγὴ ἐτηρήθη ποτέ, (*pes-suna cosa però osservasi!*).

Οἱ ἐπωφεληθέντες τοῦ κληροδοτήματος Βησσαρίωνος 16 οὐνῖται ἱερεῖς λαμβάνουν 300 δουκάτα ἐτησίως, χάριν τῶν ὁποίων εἶναι καθολικοί, χωρὶς νὰ γνωρίζουν τί ἐστὶ καθολικὴ πίστις!

2. Giulio de Garzoni (1584)²³.

Ὁ ἐν λόγῳ Ἑνετὸς sindaco κατενόησε τὸ πρόβλημα καὶ προέβη εἰς πρότασιν ὅπως, παρὰ τὰ μέχρις αὐτοῦ ἰσχύοντα, ἡ Ἑνετία ἐπιτρέψῃ τὴν ἐνλογὴν ὀρθοδόξου ἀρχιερέως καὶ τὴν ἐγκατάστασίν του ἐν Κρήτῃ. Ἀφοῦ περιέγραψε τὴν κατάστασιν καὶ τὴν ψυχολογίαν τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ, ἐπάγεται: «*Ἐγὼ θὰ ὑπομνήσω τὸ ἰδιάζον καὶ συμφέρον φάρμακον, κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην, ἀλλὰ τοῦτο θὰ φανῆ εἰς τινὰς παράδοξον, ἀλλ' ἐὰν ἐκτιμήσουν ὅλους τοὺς παράγοντας βαθέως*

²²) L a m a n s k y, σσ. 635 - 636 (περιληπτικῶς).

²³) Relazione del chiarissimo signor Giulio de Garzoni del sindacato de Levante nel 1584, ἐν Ἀγαθ. Ξηρουχάκη, Ἡ Βενετοκρατουμένη Ἀνατολὴ Κρήτη καὶ Ἐπιάνησος, Ἀθήνησι 1934, σσ. 229 - 290, ἐν σσ. 246 - 247. Μειάφρασις ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ξηρουχάκη, Ἐκκλ. Φάρος ΛΕ', 1936, σσ. 238 - 239, 364.

καὶ ὄχι ἐπιφανειακῶς, θὰ εἶναι ὑγιᾶς τὸ φάρμακον καὶ καλὴ ἡ ἔκβασις. Οὐδεμία συμφιλίωσις εἶναι δυνατὴ ἐὰν δὲν δώσωμεν εἰς τοὺς Ἑλληνας προϊστάμενον ἐκ τοῦ ἰδίου των δόγματος καὶ ἐγὼ νομίζω ὅτι οὗτος θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐπίσκοπος. Πρᾶγμα ὅπερ θ' ἀπειτέλει διὰ τὸν λαὸν μεγίστην ἱκανοποίησιν, καὶ ἐὰν ἡ ἐπισκοπὴ ἀνείθεται εἰς πρόσωπον ὑποτεταγμένον καὶ ἐξαρτώμενον ἀπὸ τὴν Γαληνότητά Σας (τὸν δοῦκα τῆς Ἑνετίας), θὰ ἐπίστευον ὅτι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀρθῆ καθε ὑποψία κακῆς ἐκβάσεως. Οὔτε θὰ ἦτο δύσκολον νὰ ἔχετε τὴν συγκατάθεσιν τοῦ (ὀρθοδόξου) Πατριάρχου Κων)λεως διὰ τὸ πρόσωπον τὸ ὁποῖον θὰ ἱκανοποιεῖ τὴν Γαληνότητά Σας»²⁴.

3. Giacomo Foscarini, 1588²⁵.

Ἡ ἐκθεσις αὕτη δὲν ἔχει συστηματικῶς δημοσιευθῆ, εἶναι δὲ γνωστὰ τμήματά της μόνον εἰς τὸ πρωτότυπον (ἢ ἐξ ἀντιγράφων) ἢ εἰς μετάφρασιν. Ὁ Foscarini δὲν ὁμιλεῖ μόνον περὶ τῆς μεταξὺ 1575 καὶ 1588 καταστάσεως ἀλλ' ἀνατρέχει ἱστορικῶς εἰς προηγουμένας ἀποφάσεις καὶ ἔγγραφα, ὧν μνημονεύει. Συνιστῶ τὸ μὲν τὴν ταχεῖαν κριτικὴν ἔκδοσιν τῆς ἐκθέσεως, τὸ δὲ τὴν ἀναζήτησιν καὶ δημοσίευσιν τῶν ἐν αὐτῇ ἔγγράφων καὶ τὴν σχολίασιν ἀμφοτέρων, καὶ δὴ τῶν ἀναγομένων εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἐγκαταστάσεως ἱερᾶς ὀρθοδόξου συνόδου ἐν Κρήτῃ. Ἐν τῷ μεταξὺ παρέχω ἀποσπάσματα, χρησιμοποιοῦν τὴν μετάφρασιν τοῦ ἀειμν. ἐπισκόπου Ξηρουχάκη.

Τὸ τμήμα πὺν μᾶς ἀφορᾷ ἐγράφη ἐξ ἀφορμῆς ἐνεργειῶν τοῦ Φιλαδελφείας Γαβριὴλ Σεβήρου πρὸς τὴν Γαληνοτάτην, ζητοῦντος ὅπως τῷ ἐπιτρέψη νὰ ἐπισκέπτεται τὴν Κρήτην. Ὁ Foscarini ἀντιτίθεται πρὸς τὴν αἴτησιν ταύτην.

«Πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τὸ ζήτημα ἔχοντες πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν δύο σημαντικά του σημεία: α') ποίαν πολιτικὴν σκοπιμότητα περικλείει καὶ β') ποία θρησκευτικὴ ἀνάγκη τῶν Ἑλλήνων ἐπιβάλλει τοῦτο. Τὰ δύο ταῦτα σημεία θὰ προσπαθῆσω ν' ἀναπτύξω καὶ θ' ἀποδείξω πῶς ἐνόουν οἱ πρόγονοί μας τὸ ζήτημα τοῦτο, μὴ ἐπιτρέψαντες ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ βασιλείου τῆς Κρήτης μέχρι σήμερον, δηλαδὴ 384 ἔτη, εἰς ἐπισκόπους ἑλληνικοῦ δόγματος νὰ κατοικήσουν εἰς Κρήτην, οὔτε κἂν νὰ τὴν ἐπισκεφθοῦν. Οὔτε δὲ καὶ δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι οἱ συνετοὶ ἐκεῖνοι πρόγονοί μας ἐσκέφθησαν ὅτι ἀφοῦ ὁ λαὸς τῆς νήσου εἶναι χριστιανικὸς ἔπρεπε νὰ ἔχη καὶ τοὺς ἰδίους αὐτοῦ ἐπισκόπους (ὀρθοδό-

²⁴) Παραφράζω ἐλευθέρως ὡς καὶ περαιτέρω πράττω συχνά.

²⁵) Ἄ γ. Ξηρουχάκη, Περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου ἐπὶ Βενετοκρατίας, ΕΦ ΛΕ' 1936.

ξους) ἢ ὅτι ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῶν ἐπισκόπων τούτων ἀνεγνώρισε τὰς πλάνας του ὁ σχισματικὸς οὗτος λαὸς καὶ ὑπειάγη εἰς τὴν ἀγίαν Καθολικὴν θρησκείαν καὶ τὴν Λατινικὴν Ἐκκλησίαν. Τοῦναντίον μάλιστα, ἀπὸ τῆς καταλήψεως τῆς Νήσου οἱ συνετοὶ ἐκεῖνοι πρόγονοί μας ἔνεκεν σπουδαίων πολιτικῶν λόγων τοὺς ὁποίους θ' ἀναφέρω, ὅχι μόνον δὲν ἐπέτρεψαν εἰς ἐπισκόπους ἐλληνικοῦ δόγματος νὰ κατέλθουν εἰς Κρήτην καὶ παραμείνουν εἰς αὐτήν, ἀλλ' ἔδειξαν τόσην δυσπιστίαν καὶ εἰς τοὺς ἀπλοῦς παπᾶδες καὶ ἔλαβον τόσον αὐστηρὰ μέτρα διὰ τὴν χειροτονίαν αὐτῶν, εἰς δὲ τοὺς ἐκ Κρήτης τυχὸν διερχομένους ἐδίδετο ἄδεια ὀλιγοήμερου μόνον παραμονῆς. Ὅταν δὲ οἱ Ἕλληνες παπᾶδες ἀπεδείχθησαν πρωταίτιοι ἐπαναστάσεων, ἐλήφθησαν καὶ αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα τόσον αὐστηρὰ μέτρα. Οὕτω τὸ 1454 ἐλήφθη ἀπόφασις νὰ μὴ χειροτονηθῇ οὐδεὶς νέος παπᾶς ἐπὶ μίαν ὀλόκληρον πενταετίαν, νὰ ὑπάρχη δὲ ἀνὰ εἷς μόνον παπᾶς εἰς κάθε συνοικισμὸν (casal)· μετὰ παρέλευσιν δὲ τῆς πενταετίας, ὁ θέλων νὰ χειροτονηθῇ παπᾶς ἔπρεπε νὰ μεταβαίνη εἰς Βενετίαν φέρων συστατικὰς ἐπιστολάς τοῦ διοικητοῦ του, νὰ παρουσιάζεται εἰς τὸ Συμβούλιον τῶν Δέκα, διὰ νὰ ἐξετασθῇ ἂν εἶναι ἄξιος, ὁπότε καὶ μόνον τοῦ ἐδίδετο ἡ ἄδεια χειροτονίας. Τὴν 21ην Ἰουνίου 1467 ἀπεφασίσθη ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα πρὸς μεικρῶν τῆς αὐστηρότητος τῆς ἀνωτέρω ἀποφάσεως, ὅπως οἱ θέλοντες νὰ χειροτονηθοῦν παπᾶδες ἔπρεπε νὰ ἐξετάζωνται ἀπὸ τὸν βικάριον τοῦ ἀρχιεπισκόπου καὶ τὸν Ἕλληνα πρωτοψάλτην Πλουσιαδηνὸν καὶ ἂν εὐρίσκοντο *catolici* νὰ ὑποχρεοῦνται νὰ μεταβαίνουν εἰς Ἑνετίαν πρὸς ἐξέτασιν. Τὴν 24ην Αὐγούστου 1468 ἔφθασαν εἰς τοὺς διοικητὰς Κρήτης γράμματα τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα πλήρη θυμοῦ, παραγγέλλοντα τὴν πιστὴν τήρησιν τοῦ διατάγματος τοῦ 1454, 15ης Νοεμβρίου, μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι ἐθλίβετο μέγας ἡ Γερουσία διὰ τὴν παρακοὴν τῶν διοικητῶν, ἔνεκα δὲ ταύτης ἐξηπλοῦντο τόσον ἐπιφύβως οἱ παπᾶδες εἰς τὴν Κρήτην, τοῦτο δ' ἀνησύχει τὴν Βενετίαν.

Τὴν 19ην Μαΐου 1473 γράμματα τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα διέτασσαν τοὺς διοικητὰς Κρήτης νὰ μὴ δέχωνται παπᾶδες εἰς τὴν Νήσον παρὰ μόνον ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους Μεθώνης καὶ Κορώνης χειροτονημένους καὶ φέροντας γράμματα τοῦ διοικητοῦ καὶ τοῦ ἐπισκόπου τῶν πόλεων τούτων ²⁶.

Τὴν 13ην Αὐγούστου 1508 προκήρυξις τῆς κυβερνήσεως Κρήτης ἐπληροφόρει, ὅτι ἀπέθανον οἱ ἐπίσκοποι Μεθώνης καὶ Κορώνης καὶ ἔπρεπε νὰ μεταβαίνουν εἰς Μονεμβασίαν οἱ θέλοντες νὰ χειροτονηθοῦν παπᾶδες, διὰ νὰ τοὺς χειροτονηθῇ ὁ ἐπίσκοπος τῆς πόλεως ἐκείνης.

²⁶) ΕΦ ΛΕ', 1936, σ. 368.

Τὸ 1540, καταληφθείσης τῆς Μονεμβασίας ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἐσιέλλοντο κατὰ τὴν ρηθεῖσαν διάταξιν οἱ παπᾶδες εἰς Κεφαλληνίαν, διὰ τὰ χειροτονῶνται ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπον τῆς νήσου ταύτης.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγονται δύο τινά.

Πρῶτον, ὅτι καθόλου τοῦτο τὸ διάστημα μέχρι σήμερον (1588) δὲν ὑπῆρξε ποτὲ ἐν Κρήτῃ ὀρθόδοξος Ἑλλήν ἐπίσκοπος, καὶ

Δεύτερον, ὅτι τόσον ὑποπιος ἦτο ἢ πίστις τῶν παπάδων πρὸς τὴ Γαληνοτάτην, ὥστε τὸ Συμβούλιον τῶν Δέκα θὰ ἦτο εὐχαριστημένο νὰ μὴ ὑπάρχουν, εἰ δυνατὸν (!), εἰς Κρήτην παπᾶδες ἑλληνικοῦ γένους δι' αὐτὸ καὶ εἶχε περιορίσει τὸν ἀριθμὸν των εἰς ἓνα μόνον εἰς κάθε συνοικισμὸν (casal) καὶ ἔλαβε τὰ αὐσιγηρὰ ἐκεῖνα μέτρα, διὰ τὰ ἐμποδίσῃ τὴν χειροτονίαν νέων παπάδων.

Οὐ μόνον δὲ κατὰ τὸ παρελθὸν ὑπῆρχε τοιαύτη δυσπιστία καὶ κακὴ φήμη διὰ τοὺς σκανδαλώδεις αὐτοὺς παπᾶδες, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους. Ὅτε τὸ 1575 ὑπηρέτου ἐν Κρήτῃ, ἐζήτησαν τινὲς νὰ ἰδρυσθῇ ἐκεῖ Σύνοδος μὲ Ἑλληνας ἐπισκόπους καὶ ἓνα ἀρχιεπισκόπον μητροπολίτην ἐξαρτωμένους ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν, πιστοὺς δὲ καὶ ἀφωσιωμένους εἰς τὴν Γαληνοτάτην δημοκρατίαν μὲ ἐξουσίαν νὰ συγχωροῦν τὰ ἁμαρτήματα τὰ ὅποια μόνον ὁ πατριάρχης Κων)λεως ἠδύνατο νὰ συγχωρῇ, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἐμποδίσουν δῆθεν τοὺς Κρητίας νὰ μεταβαίνουν εἰς Κων)λιν καὶ νὰ ἔρχονται εἰς συχνὴν ἐπαφὴν καὶ οἰκειότητα μὲ τὸν οἶκουμ. πατριάρχην, ἐγὼ ἀντίστην μετὰ θάρρους. Τὴν 5ην Φεβρουαρίου 1575 ἔγραψα εἰς τὸ Συμβούλιον τῶν Δέκα καί, μὲ τὰ ἐπιχειρήματα τὰ ὅποια θὰ παραθέσω κατωτέρω, ἐδικαιολόγουν τὴν ἀρνησίμ μου καὶ παρίστων τὰ μεγάλα ἐμπόδια τὰ ὅποια παρουσιάζει ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ μέτρου. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως τούτῳ εἶχε γίνῃ δεκτὴ ἡ αἴτησις τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου, τὸ ὅποϊον ἔγραψε καὶ ἀνέθηκεν εἰς ἐμὲ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως καὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν τεσσάρων ἐκείνων Ἑλλήνων ἐπισκόπων καὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου. Ἐγὼ ἐν τούτοις ἀνέβαλον τὴν ἐκτέλεσιν, ἕως οἷου γνωρίσω τὴν ἐντύπωσιν καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἄνω ἐκθέσεώς μου. Πράγματι δὲ τὸ Συμβούλιον τῶν Δέκα ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὰς παρατηρήσεις μου καὶ ἠκύρωσε τὴν ἀπόφασίν του, παραδεχθὲν ὅτι δὲν ἦτο φρόνιμον νὰ εἰσαγάγουν μέτρον τὸ ὅποϊον τόσους κινδύνους ὑπέκρυπτε διὰ τὴν ἀσφάλειαν καὶ τὴν ἡσυχίαν τῆς Κρήτης».

Ἐν συνεχείᾳ ἡ ἐκθεσις ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Φιλαδελφείας Γαβριὴλ Σεβήρου (τοῦ ἐν Ἑνετίᾳ ὀρθοδόξου μητροπολίτου δηλονότι) εἰς Χανιά καὶ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὅποϊον τὸν ἀπεμάκρυνεν ὁ Garzoni ἐκεῖθεν, συνοδεύσας εἰς Ἑνετίαν. Πληροφορούμεθα περὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ μὲν Σεβήρου νὰ ἐπανέλθῃ τοῦ δὲ Μαργουνίου νὰ ἐγκα-

τασταθῆ εἰς Κύθηρα καὶ τῆς ἀρνητικῆς στάσεως ἀπέναντί των τῆς ἐνετικῆς ἀρχῆς.

4. *Zuane Mocenigo*, 17 Ἀπριλίου 1589²⁷.

Ὅστις θέλει νὰ τεθῆ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Θεοῦ, εἴτε ὡς ἱερεὺς εἴτε ὡς ἱερομόναχος, δύναται νὰ καταβάλλῃ ἐν τσεκίνι εἰς τὸν (ὀρθόδοξον) *Πρωτοπαπᾶν*, ἐν εἰς τὸν *Πρωτοπάλην* καὶ ἐν εἰς τὸν *καγκελάριον* τῆς (λατινικῆς) ἀρχιεπισκοπῆς ἢ τῆς ἐπισκοπῆς, ἀναλόγως τῆς ἐπισκοπικῆς περιφερείας εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάγεται, διὰ νὰ ὑποστῆ τὴν ἀναγκαίαν ἐξέτασιν νὰ πιστοποιηθῆ ὅτι εἶναι ἄξιος διὰ τὸ ἀξίωμα τῆς ἱερωσύνης. Ἀκολουθῶς πληρώνει 3 ἢ 4 καὶ περισσότερα τσεκίνια εἰς τὸν Ἑλληνα (ὀρθόδοξον) ἐπίσκοπον ὁ ὁποῖος τὸν χειροτονεῖ. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου αἴρεται κάθε ἐνδεχόμενον κώλυμα.

Οἱ Κρηῖτες ἐκεῖνοι ποὺ θὰ ἐπεθύμουν νὰ χειροτονηθοῦν ἱερεῖς εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ μεταβοῦν εἴτε εἰς Ζάκυνθον εἴτε εἰς Κεφαλληνίαν διὰ νὰ χειροτονηθοῦν, μὴ ὑπάρχοντος ἐν τῇ Νήσῳ Ἑλληνοῦ ἐπισκόπου, συμφώνως τῇ ἐπιθυμίᾳ τῆς ὑμετέρας Γαληνότητος. Ἐκεῖ, μολονότι λαμβάνεται ὅπωςδήποτε ὑπ' ὄψιν ἡ ἐξέτασις ἢ γενομένη ἐν Κρήτῃ περὶ τῆς ἱκανότητος αὐτῶν, δίδεται ὅμως μεγαλυτέρα προσοχὴ εἰς τὴν ἐξέτασιν ἐὰν εἶναι κατάλληλοι διὰ τὸ ὑπόρρημα τοῦτο. Διὰ ν' ἀποφύγουν τὴν ἐξέτασιν ταύτην πολλοὶ πηγαίνουν εἰς τὴν (Μικρὰν) Ἀσίαν καὶ ἄλλους ἀπηγορευμένους τόπους, ὅπου ὅπωςδήποτε γίνονται δεκτοὶ ὑπὸ τῶν μητροπολιτῶν ἐκείνων καὶ χειροτονοῦνται. Τινὲς δὲ διὰ τὴν ἀποφυγὴν τῶν δυσχερειῶν καὶ τῶν κόπων τοῦ ταξιδίου ἀναμένουν εὐκαιρίαν νὰ χειροτονηθοῦν ἀπὸ κάποιον ὀρθόδοξον ἐπίσκοπον ἐρχόμενον εἰς τὸ βασίλειον τοῦτο (*Regno di Candia*), ὅπως συνέβη πρὸ ἐτῶν, ὅτε ἐχειροτονήθη μέγας ἀριθμὸς καὶ εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τὴν ὑπαίθρον παρὰ τινος ἐπισκόπου ἐκ Καρπάθου, ὁ ὁποῖος πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἦλθε κρυφίως εἰς Κρήτην, εἰσπράττων παρ' ἐκάστου διὰ τὴν χειροτονίαν ὅσα περισσότερα ἠδύνατο. Ὁ ἐκλαμπρότατος ὅμως κύριος *Nicolò Donato*, δούκας τότε τῆς Κρήτης, πληροφορηθεὶς τοῦτο, ἐτιμώρησεν ὡς ἤξιζεν ὄχι μόνον τὸν ἐπίσκοπον ἐκεῖνον, ἐκδιώξας ἐκ τοῦ Βασιλείου (τῆς Κρήτης) καὶ ὑποχρεώσας νὰ ἐπιστρέψῃ τὰ οὕτω ἀποκτηθέντα χρήματα, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοῦ χειροτονηθέντας ἐπέβαλεν ὅπως ὑποστοῦν νέαν ἐξέτασιν (*censura et essamina*)»²⁸.

²⁷) Στεργίου Γ. Σπανάκη, Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας τόμος I, Ἡράκλειον 1940, σσ. 15 - 16: Ἐκθεσις τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτοῦ τοῦ Βασιλείου τῆς Κρήτης πρὸς τὸ ἔξοχώτατον Συμβούλιον.

²⁸) Ὁ Ν. Donato διετέλεσε δούκας Κρήτης 1582 - 1584, πρβλ. Noiret, Documents σ. 557.

5. Benedetto Moro, 25 Ἰουνίου 1602²⁹.

«Διὰ τὰ προληφθῆ πασα ἀφορμῇ δυναμένη τὰ καταστήσῃ χλιαρὰν τὴν ἀφοσίωσιν τῶν Ἑλλήνων (Κρητῶν ὀρθοδόξων) πρὸς τὴν Γαληνότητά σας, ὑπάρχουν δύο ἐξαιρετικῶς κατάλληλα μέτρα, ἅτινα ἤδη χρησιμοποιοῦνται ἐκεῖ (ἐν Κρήτῃ).

Τὸ ἓν εἶναι ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται τὰ ἔχουν ἐπίσκοπον ἢ ἀρχηγὸν Ἑλληνα ἐν τῷ Βασιλείῳ (τῆς Κρήτης), καὶ τὸ δεύτερον ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται ἡ ἀλλοίωσις τοῦ τελεουργικοῦ τοῦ δόγματός των (alterare le cerimonie del loro rito). Τὸ πρῶτον ἀνεγνωρίσθη καὶ καθιερώθη ἀπὸ τοὺς σοφωτάτους προγόνους μας, οἱ ὅποιοι ἔνεκεν τούτου ἀπηγόρευσαν διὰ πολλῶν διατάξεων τὴν ἐν τῷ Βασιλείῳ διαμονὴν Ἑλλήνων (ὀρθοδόξων) ἐπισκόπων. Σοφωτάτη πράγματι ἀπαγόρευσις, τηρηθεῖσα πάντοτε. Ἐγένετο ὁμως κατάχρησις, ἀκυρώνουσα σχεδὸν τὴν ἐν λόγῳ ἀπαγόρευσιν. Δηλαδή, Ἑλληνές τινες (ὀρθόδοξοι) ἐπίσκοποι, γνωρίζοντες ὅτι δὲν ἠδύναντο τὰ κατοικήσουν ἐκεῖ, παραιτοῦνται τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος, εἶτα δὲ ὡς ἰδιωτεύοντες (privati sacerdoti) μεταβαίνουν εἰς Κρήτην, ὅπου τοῖς ἐπιτρέπεται τὰ κατοικήσουν. Πρέπει ὁμως ν' ἀναφέρω, ὅτι παρὰ τὴν παραίτησιν ἔχουν μεγάλην δύναμιν πλησίον τῶν Ἑλλήνων (ὀρθοδόξων Κρητῶν), διότι μολονότι ἀποβάλλουν τὴν ἐπισκοπὴν, διατηροῦν ἐν τούτοις τὸν τίτλον, τὸν σεβασμόν, ὡς εἰάν ἦσαν ἐπίσκοποι ἐν ἐνεργείᾳ, καὶ ὡς ἐνεργοὺς τοὺς τιμοῦν οἱ Ἕλληνες κρυφίως καὶ τοὺς ὑπολήπτιονται. Μάλιστα ἡ παραίτησις αὐτῶν ἐκ τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου χάριν τῆς ἐν Κρήτῃ ἐγκαταστάσεως ἐκτιμᾶται πολὺ ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων, οἱ ὅποιοι λογαριάζουν ὅτι χάριν αὐτῶν οἱ ἐν λόγῳ κληρικοὶ ἐστερήθησαν τὰ ἀξιώματά των. Οἱ παρητημένοι αὐτοὶ ἐπίσκοποι πρέπει ν' ἀποκλείωνται ὅλως διόλου ἐκ τοῦ Βασιλείου (τῆς Κρήτης) καὶ τὰ μὴ γίνονται ποτὲ δεκτοί, ὡς ἐγκαταλείψαντες τὸ ἀξίωμα των, διότι οἱ ὀρθόδοξοι Κρηῖτες τρέφοντες μεγάλην εὐλάβειαν πρὸς τὸ ἱερατεῖον καὶ δὴ τοὺς ἐπισκόπους, βλέποντες ἱερωμένον κύρους τὸν δέχονται, τὸν εἰσάγουν εἰς τὰς οἰκίας των καὶ τοῦ ἔχουν μεγάλην ἐμπιστοσύνην ὥστε τὰ δύναται τις τὰ σχηματίσῃ τὴν γνώμην ὅτι οἱ ἐν λόγῳ (ἐπίσκοποι), ἔχοντες κακὰς διαθέσεις πρὸς τὴν Λατινικὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ δυτικὸν δόγμα, κρυφίως ὅταν ἐξομολογοῦν σπεύρουν καταστροφικὰ σπέρματα διχονοίας ἀναμέσῳ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων. Ἐκτὸς τούτου, ἐπειδὴ οἱ περισσότεροι ἐξ αὐτῶν εἶναι Τοῦρκοι ὑπήκοοι, εἶναι πολὺ ὑποπτοὶ καὶ δὲν δύναται τις ν' ἀναμείνη ἐξ αὐτῶν εἰμὴ βλάβην

²⁹) Στεργίου Γ. Σπανάκη, Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας τόμος IV, Ἡράκλειο 1958, σσ. 92 - 96: Benedetto Moro ritornato provveditor general del Regno di Candia, Relazione letta in Pregadi.

καὶ ἐνεργείας ἀντιθέτους πρὸς τὴν Γαληνότητά σας.

Τούτου ἔνεκα νομίζω, ὅτι δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀνεκτοὶ εἰς τὸ Βασίλειον, διότι εἶναι δυνατὸν νὰ προκαλέσουν ζητήματα οἷα καὶ εἰς πραγματικὸς ἐν ἐνεργείᾳ Ὁρθόδοξος ἐπίσκοπος, τὸν ὁποῖον αἱ ἀποφάσεις καὶ οἱ νόμοι τῆς Γαληνότητός σας δὲν ἀναγνωρίζουν. Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου πρέπει νὰ γίνουν αἱ ἀναγκαῖαι προβλέψεις. Διότι εἰς ἐπίσκοπος αὐτῆς τῆς κατηγορίας εὐρίσκειται ἐκεῖ, ὡς ἐπληροφορήθη τὰς ἡμέρας καθ' ἃς ἔφθασεν ἐκεῖ ὁ διάδοχός μου, εἰς τὴν περιφέρειαν Χανίων καὶ μάλιστα εἰς τὴν πεδιάδα τὴν πλησίον τῆς πόλεως, ὅπου μένει καὶ ἱερουργεῖ εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος καὶ ἐξομολογεῖ ὅλους τοὺς κορυφαίους τοῦ ἀνατολικοῦ δόγματος τῆς πόλεως ἐκείνης καὶ τῶν περιχώρων. Αὐτὸς ἦτο ἐπίσκοπος τῆς Δέρβης (vescono di Vervi), τόπου πλησίον τῶν Ἀθηνῶν, ὑπήκοος Τοῦρκος.

Καλὸν θὰ εἶναι ἐπίσης νὰ μὴ ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς ὑπηκόους τῆς Γαληνότητός σας νὰ δέχονται εἰς τὸ Βασίλειον τῆς Κρήτης ἀντιπροσώπους καὶ ἐξάρχους τῶν ἀγιωτάτων Ἑλλήνων πατριαρχῶν (commissio-ni e procure delli Rmi Patriarchi Greci), διότι οὗτοι παριστοῦν τὰ πρόσωπα τῶν ἀρχηγῶν τοῦ δόγματός των ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶναι ἐξηρητημένοι φυσικῶς καὶ ἐξ ὑποχρεώσεως, τυγχάνουν πολλοῦ σεβασμοῦ ἀπὸ τοὺς ἄλλους ὀρθοδόξους καὶ ἔχουν μεγάλην ἐξουσίαν ἐπ' αὐτῶν. Ὡς ἐκ τούτου δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀνεκτοὶ ὅπωςδήποτε καὶ δι' οἴανδήποτε αἰτίαν. Ἐφ' ὅσον ἡ ἐκλογή τοῦ πατριαρχοῦ Κων)λεως ἐξαριτᾶται ἀπὸ τὴν τουρκικὴν κυβένησιν, τί δύναται καὶ τί πρέπει ν' ἀναμείνη τις ἐξ αὐτοῦ;... οὕτε ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς Κρητας νὰ ἀναλαμβάνουν ἐκεῖθεν ἐντολὰς καὶ τίτλους διὰ τῶν ὁποίων παρέχονται προνόμια καὶ ἐξουσία ἐπὶ τῶν ἄλλων (συμπολιτῶν των)».

Ἐν συνεχείᾳ διηγεῖται πῶς ἀπηγόρευσεν εἰς ἑξάρχον τὴν ἄσκησιν τῶν καθηκόντων του καὶ αἱ ἐνέργειαι του ἐπεδοκιμάσθησαν, 2 Σεπτ. 1599, καὶ πῶς ἀπηγόρευσε τὴν δημοσίευσιν πατριαρχικῶν ἐγκυκλίων. Σημειωτέον, ὅτι εὐρισκόμεθα εἰς περίοδον καθ' ἣν ὁ Μελέτιος Πηγᾶς εἶτε ἐξ Ἀλεξανδρείας εἶτε ἐκ Κων)λεως διοικεῖ τὴν Ἐκκλησίαν Κρήτης, στέλλει ἐξάρχους, ἐγκυκλίους καὶ ὀνομάζει πνευματικούς.

Σκοτεινὴ ἦτο μέχρι σήμερον ἡ ἀναφορὰ τοῦ ἐπισκόπου Δέρβης (Dervi ἢ Vervi)⁹⁰ ἐν τῇ ἐκθέσει ταύτῃ τοῦ Β. Μογο, οὐδὲ ὁ ἐκδότης ἢ πρὸ αὐτοῦ ἢ Ε. Τεα, ὁ Gerola, ὁ Ξανθουδίδης ἢ ἄλλος τις ὑπέδειξε περὶ τίνος πρόκειται. Τούτου ἔνεκα ὑπενθυμίζω ἐδῶ, ὅτι Μελέτιος ὁ

⁹⁰) Ἡ ἐπισκοπὴ Δέρβης (περὶ τῆς πόλεως αἱ Πράξεις τῶν Ἀπ. 15', 1) ἐτύγγανε 8η τῆς μητροπόλεως Λυκαονίας. Πρβλ. Ράλλη - Πστλῆ, Σύνταγμα Θείων καὶ ἱερῶν κανόνων Ε', σ. 462. Προφανῶς ὁ ἐπίσκοπος ἦτο τιτουλάριος

Πηγᾶς ἐν τῇ 27ῃ ἐπιστολῇ του «*Τοῖς ἐν τῇ λαμπροτάτῃ πόλει Κυδωνίας διάγουσιν...*» κάμνει περὶ αὐτοῦ μακρὸν λόγον, ἀποκαθιστῶν εἰς τὴν ἐνεργὸν ἀρχιερωσύνην, τιμωρημένον τὸ πρὶν ὄντα παρὰ Ἱερεμίου τοῦ Β΄: «*Ἐλθὼν πρὸς ἡμᾶς ὁ θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος Δέσβης, ὁ ἐν Κυρίῳ περιπόθητος, ἀνέφερεν, ὅτι πρὸ πολλοῦ τὰς διατριβὰς αὐτοῦ ποιούμενος πρὸς ὑμᾶς, ἤλθέ τι γράμμα πατριαρχικὸν τοῦ ἐν μακαρία τῇ μνήμῃ γενομένου ἀρχιεπισκόπου Κων)λεως Νέας Ρώμης κυρίου Ἱερεμίου, δι' οὗ...κατεψηφίσατο αὐτοῦ ἀργίαν τινά' πρὸς δὲ καὶ διωρίσατο ἵνα οἱ ἐξομολογηθέντες πρὸς αὐτὸν τὸν θεοφιλέστατον Δέσβης, οἷτε ζῶντες, οἷτε κεκοιμημένοι καὶ συγχωρηθέντες, ὧσιν ὡς ἀνεξομολόγητοι...Τὸ γράμμα μὲν ἀκυροῦμεν... τὸν δὲ θεοφιλέστατον ἐπίσκοπον τῆς ἀδίκου καταδίκης ἀπολύομεν. Συνιστάνομεν δ' αὐτὸν τοῦ λοιποῦ παρ' ὑμῖν, ὡς ἄξιον ὄντα πάσης τιμῆς καὶ εὐλαβείας, πυροσηκότες αὐτῷ πᾶσαν ἄδειαν τοῦ ἐξομολογεῖν...*»

*Ἐν Κων)λει [1596] ὁ Ἀλεξανδρείας Μελέτιος (ὡς τοποτηρητῆς τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου)*⁸¹.

Ἐκ τοῦ ἐγγράφου φαίνεται ὅτι ὁ ἐν λόγῳ ἐπίσκοπος παρέμεινε εἰς Χανιά ἐπὶ δύο περιόδους, πρὸ τοῦ 1596 καὶ μετὰ τὴν ἡμερομηνίαν ταύτην, ὥστε ν' ἀπορῆ τις πῶς ὁ Β. Μογο δὲν ἔμαθε περὶ τῆς ιδιότητος καὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ ἐν λόγῳ προσώπου. Ἡ μὴ ἐφαρμογὴ τῶν κειμένων ἐνετικῶν διατάξεων ὠφείλετο προφανῶς εἰς τὴν ἐπιμνηνὴν τῶν ἐν Χανίοις ἰσχυρῶν ἀρχοντορρωμαίων.

6. Francesco Morosini, 1629⁸².

«*Τὸ 1578 ἐσκέφθη ὁ (λατῖνος) ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ τὴν χειροτονίαν κανενὸς διακόνου εἰς ἱερέα, ἐὰν δὲν ὑπέγραφεν ὅτι ἀνήκει εἰς τὸ ρωμαϊκὸν δόγμα, καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ ὅπως τὸ θέμα τοῦ κηρύγματος (εἰς τοὺς ὀρθοδόξους ναοὺς) δίδεται ἀπὸ τὴν σεβασμιότητά του. Ὁ τρόπος τῆς τοιαύτης ἐνεργείας ἀπήρεσκεν εἰς τὸ Συμβούλιον τῶν Δέκα, ὅπερ δι' ἐγγράφου του τῆς 20ῆς Αὐγούστου τοῦ αὐτοῦ ἔτους (1578) ἐγνωστοποίησεν εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον, ὅτι δὲν ἐγκρίνει κανένα νεωτερισμὸν (ogni novità in materia di religione) καὶ ὅτι ἐὰν ἔκαμε καινοτομίαν δὲν ἔπρεπεν ἐπ' οὐδενὶ ν' ἀναγκάζῃ τὸν ἑλληνικὸν (ὀρθόδοξον) κληρὸν εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν, ἀλλ' ὠφείλε νὰ τηρῇ*

⁸¹) Ἀγαθαγγέλου Νινολάκη, Ἡ πρὸς τοὺς Κρήτας ἀλληλογραφία Μελετίου τοῦ Πηγᾶ, ἐν Χανίοις 1908, σσ. 55 - 56.

⁸²) Στεργίου Γ. Σπανάκη, Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας II, Ἡρ. κλειο 1950 σσ. 110 - 112: Francesco Morosini, Provveditor general et ingegner nel Regno di Candia, Relazione presentata nell' eccellentissimo consiglio, 1629.

τὰς διατάξεις τὰς κατακεχωρισμένας εἰς τὴν Καγκελαρίαν (τῆς ἀρχιεπισκοπῆς).

Μετὰ δέκα ἔτη, τὸ 1590, ὁ (λατῖνος) ἀρχιεπίσκοπος ἐσκέφθη νὰ σχηματίσῃ κατηγορίαν περὶ βίου καὶ ἠθῶν (*di vita et moribus*) ἐνώπιον τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως κατὰ τοῦ Πρωτοπαπᾶ τῶν Κρητῶν Ὁρθόδοξων καὶ ἐναντίον ἱερομονάχων καὶ νὰ δημοσιεύσῃ ἐναντίον αὐτῶν *monitori* (πνευματικὴν τιμωρίαν). Ἡ ἐξοχωτάτη Γερουσία ἔμαθε τὰς ἐν λόγῳ ἐνεργείας καὶ διεμαρτυρήθη ἐντονώτατα πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον, γνωρίζουσα, ὅτι σταθερὰ θέλησις τοῦ (ἐνετικῆς) κράτους εἶναι νὰ τηρηθῇ καὶ παραμείνῃ ἀναλλοίωτον τὸ δόγμα τῶν ἐν Κρήτῃ ὀρθόδοξων (*rito Greco*).

Τὸ 1595 ἐξηκολούθησαν νὰ κάμνουν ὁμοίους νεωτερισμούς, διὰ νὰ ἐμποδίσουν τοὺς Ἑλληνας (ὀρθόδοξους Κρητας) ἱερεῖς νὰ ἱερουροῦν εἰς τοὺς ἰδίους τῶν ναοῦς. Ἡ ἐξοχωτάτη Γερουσία ἔγραψε τὴν 3 Ὀκτωβρίου: *Νὰ μὴ γίνεται κήρυγμα ἄνευ τῆς ἀδείας του. Τὴν 3 Ὀκτωβρίου (1595) ἔγραψεν εἰς τὸν Δούκαν, τὸν Καπιτάνον καὶ τὸν Γεν. Προβλεπτήν νὰ ἐνεργήσουν ὥστε οἱ ναοὶ νὰ λειτουργῶνται ὡς καὶ πρότερον (*che siino officiate come si faceva prima*).*

Τὸ 1597 ὁ (λατῖνος) ἐπίσκοπος Μυλοποιάμου ἦλθεν εἰς Χάνδακα ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦ γενικοῦ βικαρίου τοῦ λατίνου πατριάρχου Κων)λεως καὶ ἤθελε ν' ἀσκήσῃ δικαιοδοσίαν, δημοσιεύων κάποια *brevia*. Τῷ ἔδωκα νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται κανεὶς νεωτερισμός».

Ἡ ἔκθεσις συνεχίζει περὶ τῆς δράσεως τῶν Ἰησουϊτῶν, τῆς συνόδου τοῦ 1599, ἐπεισοδίων τοῦ 1610 ἐκ γάμου Χριστοδούλου τινός, περὶ τοῦ ἐπισκόπου Σητείας, τοῦ ἀρχιεπισκόπου, τῆς Propaganda Fide κλπ., εἶναι δὲ τὰ δεδομένα τῆς γνωστᾶ ἐκ τῆς μελέτης τῆς Εὔας Τεα, ἀναφερόμενα ἰδίᾳ εἰς τὴν ἀντίδρασιν κατὰ τῆς ἐνετικῆς ἐν Κρήτῃ ἐξουσίας πιστοτάτου εἰς τὴν Ρώμην λατίνου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης τοῦ Lorenzo Bitturi³³. Ἡ Ἑνετία ἐδιδάχθη, ὅτι ἔπρεπεν ὁ ἀρχιεπίσκοπος νὰ εἶναι πιστότερος εἰς αὐτὴν παρὰ εἰς τὸν πάπαν, γνήσιος δηλαδὴ Ἑνετός.

Ὑπενθυμίζω ἔδῳ ὅτι καὶ ἄλλοτε ἡ κεντρικὴ ἐνετικὴ ἀρχὴ ἠναγκάσθη νὰ περιστείλῃ τὰς ὁρέξεις τοῦ ἐν Κρήτῃ λατίνου ἀρχιεπισκόπου. Τὸ 1395 ἀποφασίζεται ν' ἀνακληθῇ οὗτος εἰς τὴν τάξιν, ὡς ἀνοικείως χρησιμοποιῶν περὶ τῆς Κρήτης τὰς ἐκφράσεις *civitas nostra*, *provincia nostra*³⁴. Οἱ Ἑνετοὶ δὲν ἤθελον νὰ προΐσταται τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης ἀρχιεπίσκοπος (λατῖνος) *qui nobis non sit gratus et fidus*

³³) Περβλ. Χρ. Κρ. Β', 265 - 9.

³⁴) Noiret, σ. 72. Thiriet, I σ. 209, No 889.

(1408)³⁵. Ὁσάκις δ' ὁ πάπας ἠρνεῖτο τὴν χειροτονίαν τοῦ εἰς τοὺς κατακτητὰς ἄρεστοῦ ἀρχιεπισκόπου Κρήτης (Ἑνετοῦ), ἀνελάμβανον τὴν διαχείρισιν τῶν προσόδων τῆς ἀρχιεπισκοπῆς³⁶!

Τὴν 17ην Ἰουνίου 1569 ὁ Δόγης Petro Loredan, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν δοῦκα Κρήτης Pasquale Cicogna καὶ τὸν ἀρχιστράτηγον Κρήτης Petro Navagero πυρογγέλλει, ὅπως «ὁσάκις Ἑλληὴν ὀρθόδοξος τῆς Κρήτης καιηγορεῖται ἀπὸ τὸ δικαστήριον τῆς Ἱεροῦς Ἐξειτάσεως ἐπὶ αἰρέσει, ἐπεμβαίνουσι ἀμέσως καὶ σταματοῦν τὴν δίκην»³⁷. Εἰς ἕτερον ἔγγραφο τοῦ 1578 ἐκφράζεται ἡ ζωηρὰ δυσφορία τοῦ Δόγῃ «διότι ὁ (λατῖνος) ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης παρεμβαίνει εἰς τὰ τῆς θρησκευτικῆς λατρείας τῶν ὀρθοδόξων καὶ τοῦ διορισμοῦ τῶν ἱερέων τῶν»³⁸.

Γ'

ΑΙ ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΠΟΥΣ ΧΕΙΡΟΤΟΝΙΩΝ

1. Πελοπόννησος.

ΚΟΡΩΝΗ, 1424, 9 Αὐγούστου. Χειροτονία Μανόλη Κουκουνισιανῶ³⁹.

1429, 17η Δεκεμβρίου. Ἀπαγόρευσις νὰ χειροτονῶνται ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων ἐπισκόπων Μαΐνης καὶ Κορώνης ἱερεῖς ὀρθόδοξοι Κρήτης, ἐπὶ ποινῇ 200 δουκάτων. Ἡ ἀπόφασις ἐλήφθη ἐξ ἀφορμῆς καταγγελίας ὅτι ἐξελέγη ἐπίσκοπος Μαΐνης ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ χειροτονεῖν ἱερεῖς ἐκ Κρήτης καὶ ἐρίζει πρὸς τὸν Κορώνης, ὁ ὁποῖος νομίζει ὅτι μόνος αὐτὸς ἔχει τὸ ἐν λόγῳ δικαίωμα. Τὸ μέτρον λαμβάνεται διότι οἱ ὀρθόδοξοι ἱερεῖς ἐπολλαπλασιάσθησαν ἐν τῇ Νήσῳ, πράγμα ὅπερ ἀντιβαίνει εἰς τὸν καθολικισμὸν καὶ δημιουργεῖ σκάνδαλα⁴⁰.

19 Μαΐου 1473, ὄρα Μεθώνη.

13 Αὐγούστου 1508. Προκήρυξις τῆς κυβερνήσεως Κρήτης ἐπιληροφόρει ὅτι οἱ ἐπίσκοποι Μεθώνης καὶ Κορώνης ἀπέθανον καὶ ἔπρεπε νὰ μεταβαίνουν εἰς Μονεμβασίαν οἱ θέλοντες νὰ χειροτονηθοῦν⁴¹.

ΜΑΝΗ, 1429, 17η Δεκεμβρίου, ὄρα Κορώνη.

³⁵) Noiret, σ. 192. Ἐπομένως δὲν ἀπρτεῖτο τοῦτο μόνον διὰ τὸν ὀρθόδοξον πρωτοπαπᾶν!

³⁶) Noiret, σσ. 191 - 192.

³⁷) Πρβλ. Ἀχ. Κύρου, Ἑπετ. Ἐταιρ. Κρ. Σπουδῶν Α', 1938, σ. 314.

³⁸) Αὐτόθι.

³⁹) G. Hofmann, Πεπραγμένα Βυζ. Συνεδρ. Θεσσ. Β', 1955, σ. 466.

⁴⁰) Ξηρουχάκης, ΕΦ ΛΕ', 1936, σ. 512.

⁴¹) Noiret, σ. 337.

ΜΕΘΩΝΗ, Ἰουλίῳ 1389. Ἀντωνίου Δ΄ Προτροπὴ δοθεῖσα τῷ ἐπισκόπῳ Μεθώνης, ὄρα ἐπίμετρον, Α΄.

19η Μαΐου 1473. Γράμματα τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα διατάσσουν τοὺς διοικητὰς Κρήτης νὰ μὴ δέχωνται παπᾶδες εἰς τὴν Νῆσον παρὰ μόνον ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους Μεθώνης καὶ Κορώνης, χειροτονημένους καὶ φέροντας γράμματα τοῦ διοικητοῦ καὶ τοῦ ἐπισκόπου τῶν πόλεων τούτων⁴².

13 Αὐγούστου 1508, ὄρα Κορώνη.

ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑ, 24 Ἰουλίου 1501 (μετὰ τὴν πτώσιν Μεθώνης - Κορώνης) ὅπως οἱ ὑποψήφιοι μεταβαίνουν εἰς τὸν Μονεμβασίας *et hoc casu, quo ipse archiepiscopus Malvasie non repariretur in Creta*⁴³.

19η Φεβρουαρίου 1509. Ἀπαγόρευσις χειροτονιῶν ὀρθοδόξων κληρικῶν Κρήτης ὑπὸ τῶν ἐν Τουρκίᾳ ἀρχιερέων, ἐπὶ ποινῇ διαρκοῦς ὑπερορίας. Ἡ ἄδεια ἐξόδου νὰ παρέχεται μετὰ φειδοῦς, διὰ νὰ μὴ αὐξάνωνται οἱ ἱερεῖς τῶν χωρίων, ὑπὸ μόνου τοῦ Συμβουλίου τοῦ Χάνδακος δι' ὅλην τὴν Νῆσον καὶ νὰ ἐπιτρέπεται μόνον ἡ χειροτονία ὑπὸ τοῦ Μονεμβασίας (ὑποκειμένου εἰς τὴν Ἑνετίαν), καθ' ἃ ὑπάρχει ἀπόφασις τοῦ 1501⁴⁴.

13η Αὐγούστου 1508...ἔπρεπε νὰ μεταβαίνουν εἰς Μονεμβασίαν...⁴⁵ πρβλ. Κορώνη.

2. Ἐπτάνησος.

ΖΑΚΥΝΘΟΣ, 30ῆ Ἀπριλίου 1567 : «Χάριν ἐνθυμήσεως τοῦτο γράφω· οὐ ἐγὼ ὁ εὐτελής Ἰωάννης ὁ Δορνανὸς παρεγενόμενος ἐν τῇ σεβασμίᾳ μονῇ τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου τῶν Ἀπεζωνῶν, ἐν ἔτει ἀπὸ θεογονίας ,αφξς' [1566] ὀκτωβρίῳ α' καὶ γέγονα μοναχὸς ἐπικληθεὶς τὸ ὄνομα Ἰωάσαφ, ἐν δὲ τῷ ,αφξζ' ἀπριλίῳ λ', τέλειος ἱερεὺς ἀπεφάνθη παρὰ τοῦ τῆς Ζακύνθου ἐπισκόπου, ὀνόματι Παχωμίου»⁴⁶.

17η ἀπριλίου 1589. Οἱ Κρητῆς ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι θὰ ἐπεθύμουν νὰ χειροτονηθοῦν ἱερεῖς εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ μεταβοῦν εἴτε εἰς Ζάκυνθον εἴτε εἰς Κεφαλληνίαν διὰ νὰ χειροτονηθοῦν, μὴ ὑπάρχοντος ἐν τῇ νήσῳ Ἑλληνοῦ ἐπισκόπου...⁴⁷.

Πρβλ. Ἐκθεσιν Foscarini 1577.

⁴²) Relazione Foscarini (1588) πρβλ. Ξηρουχάκη, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 368.

⁴³) Lamansky, σ. 059.

⁴⁴) Lamansky, σσ. 058 - 661.

⁴⁵) Relazione Foscarini (1588) Ξηρουχάκης, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 512.

⁴⁶) Σπ. Λάμπρος, ΝΕ Ζ', 1910, σ. 178 (κώδιξ σκοπελιτικός).

⁴⁷) Σπανάκη, Κρ. Μν. I, 1940, σ. 15, Relazione Zuane Mocenigo.

ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ, 17η ἀπριλίου 1589, ὄρα Ζάκυνθος.

1597 (Μελέτιος Πηγᾶς Μελετίῳ Βλασιῶ): «Τὸν ἐπίσκοπον Κεφαλληνίας γενουθειήκαμεν μὴ προχείρως... τὰς χειροτονίας ποιεῖν. Οὐ μόνον γὰρ παιδείας μετέχειν ἀνάγκη τοὺς ἐν τῷ βήματι προεδρεύειν, καὶ τοῖς ἀχράντοις μυστηρίοις ἐγχειρεῖν ταιτομένους, ἀλλὰ καθαρὰς, ὡς οἴοντε ἀνθρώποις, τὰς ψυχὰς κεκτημένους καὶ κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην παρθένους»⁴⁸.

1632. Ἐγγραφον Γεν. Προβλεπτοῦ Molin, ὑποχρεοῦντος τοὺς ὑποψηφίους ἱερομονάχους νὰ μεταβαίνουν πρὸς χειροτονίαν εἰς Κεφαλληνίαν.

Προβλ. Κύθηρα.

ΚΥΘΗΡΑ, (Διονύσιος Κατηλιανὸς ἐπ. Κυθήρων Μελετίῳ Βλασιῶ). Οἱ Κρηῖτες παρεκάλουν τὴν ἑνετικὴν ἀριστοκρατίαν, ὅπως ἐπιτρέψη τῷ Κυθήρων (χειροτονηθέντι περὶ τὸ 1609) νὰ χειροτονῇ τοὺς ἐν Κρήτη κληρικούς, ἀναγκαζομένους νὰ μεταβαίνουν εἰς Κεφαλληνίαν πρὸς τοῦτο⁴⁹.

3. Μικρασία καὶ Νῆσοι.

ΚΑΡΠΑΘΟΣ. 1582 - 1584. Ὅπως συνέβη πρὸ ἐτῶν, ὅτε ἐχειροτονήθη μέγας ἀριθμὸς καὶ εἰς τὴν πόλιν (Χάνδακα) καὶ εἰς τὴν ὑπαίθρον παρὰ τινος ἐπισκόπου ἐκ Καρπάθου...⁵⁰.

1640. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Καρπάθου Δαμασκηνὸς (καὶ πρόεδρος Κρήτης!) χειροτονεῖ τὸν παπᾶ Ἰωάννην, Κρητὰ ἱερέα⁵¹.

ΜΙΚΡΑΣΙΑ. Προβλ. Fl. Cornelius, Cr. Sacra II, 371.

1394, μηνὶ Μαρτίῳ. Ὁ οἰκουμ. πατριάρχης Ἀντώνιος τῷ μητροπολίτῃ Μύρων, προβλ. ἐπίμετρον, Β'.

1589, πολλοὶ πηγαίνουν εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ εἰς ἄλλους ἀπαγορευμένους τόπους⁵².

⁴⁸) Ἀ γ. Νινολάκη, Ἡ πρὸς τοὺς Κρητὰς ἀλληλογραφία Μελετίου τοῦ Πηγᾶ, ἐν Χανίοις 1908, σ. 60.

⁴⁹) Μ. Γεδεών, Ἐκκλ. Ἀλήθεια Θ', 1889, σ. 183α.

⁵⁰) Σπανάκη, Μν. Κρητ. Ἰστ. I, 1940, σ. 16, Relazione Zuane Mocenigo, ἀναφερομένη ἐπὶ συμβάντος ἐπὶ δούκα Nicolò Donato (1572 - 1584).

⁵¹) Χειροτονία τῶν ὀρθοδόξων ἱερέων Κρήτης ἐπὶ Ἑνετοκρατίας, σημείωμα Παπαγιάννη Καρπαθίου ὑπὸ Μανουὴλ Ἰω. Γεδεών, «Μεσαιωνικά Γράμματα» Β', 1935, σσ. 110 - 116 Ἀντίθετος πρὸς τὰ συμπεράσματα τοῦ Γεδεῶν ὁ Μ. Ἰ. Μανούσας, Πελοποννησιακὰ Γ', 1959, σ. 96 σημ. 1.

⁵²) Σπανάκης, ἐνθ' ἄνωτ.

4. Ἐπίμετρον⁵³.

A' CCCCXII (6897 - 1389) iulio ind. XII.

† Προτροπή δοθεῖσα τῷ ἐπισκόπῳ Μεθώνης †⁵⁴

† Θεοφιλέστατε ἐπίσκοπε Μεθώνης· χάρις εἶη καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ τῆς θεοφιλείας σου· ἡ μειριότης ἡμῶν ἐκχωρεῖ καὶ ἄδειαν δίδωσι τῆς θεοφιλείας σου, ὡς ἂν χειροτονῆς πάντας τοὺς ἀπὸ τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Κρήτης εἰς ἀναγνώστιας, ὑποδιακόνους, διακόνους καὶ πρεσβυτέρους, δεχόμενος γοῦν πρότερον τὰς μαρτυρίας αὐτῶν κατὰ τὴν κανονικὴν ἀκρίβειάν τε καὶ παραιτήρησιν, οὓς ἂν εὖροις ἀξίους καὶ μεμαρτυρημένους ἐγγράφως παρὰ πνευματικῶν καὶ ἱερέων· χειροτόνει αὐτούς, ὡς παραδηλοῦμεν τῆς θεοφιλείας σου, κατὰ τὴν ἄνωθεν ἐπικρατήσασαν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν τε καὶ συνήθειαν, μηδενὸς ἀρχιερέως ἄλλου ἢ τῶν ἐγγύς τῆς Κρήτης ἢ τῶν μακρὰν ὀφείλοντος χειροτονίαν ποιῆσειν εἷς τινα τῶν ἐκ ταύτης προσελθόντα αὐτῷ, σοὶ γὰρ μόνῳ τὰς χειροτονίας αὐτῶν ἡ μειριότης ἡμῶν παραδίδωσι, καὶ ἐάν τις ἕτερος χειροτονήσῃ ἐκ τῶν τῆς Κρήτης, ὡς λέγομεν, ὡς παρὰ τοὺς ἱεροὺς κανόνας ποιήσας εὐθυνθήσεται κανονικῶς παρὰ τῆς ἡμῶν μειριότητος καὶ τῆς θείας συνόδου, τούτου γὰρ χάριν ἀπολέλυται τῆς θεοφιλείας σου, καὶ τὸ παρὸν προτρεπιτήριον γράμμα τῆς ἡμῶν μειριότητος δι' ἀσφάλειαν†.

Εἶχε καὶ διὰ τιμίας πατριαρχικῆς χειρὸς τὸ μηνὶ Ἰουλίῳ Ἰνδ. ιβ' † [ὁ Κων)λεως Ἀντώνιος]

B' CCCCLIX (6902 - 1394) martio ind. II⁵⁵.

(Τῷ μητροπολίτῃ Μύρων)

† Ἱερώτατε μητροπολίτα Μύρων, ὑπέριμε καὶ ἔξαρχε πάσης Λυκίας, ἐν ἀγίῳ πνεύματι ἀγαπητῆ ἀδελφῆ τῆς ἡμῶν μειριότητος καὶ συλλειτουργῆ· χάρις εἶη καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ τῆς σῆς ἱερότητι.

⁵³) Miklosich - Müller, Acta et Diplomata II, 1862, σ. 139.

⁵⁴) Τὸ ἀναδημοσιευόμενον τοῦτο ἐγγράφον πιθανώτατα ἀπελύθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κων)λεως κατόπιν αἰτήσεως τοῦ ἐν Κων)λει βαίλου τῆς Ἑνετίας. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ὁ Μεθώνης παραγγέλλεται ὅπως ἐρευνᾷ τὴν μαρτυρίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ οὐχὶ τῶν ἔξω (κρατικῆν) τῶν ὑποψηφίων «κατὰ τὴν ἄνωθεν ἐπικρατήσασαν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν καὶ συνήθειαν».

⁵⁵) Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 205. Ποῦ ἠδρευεν ὁ ἐν λόγῳ μητροπολίτης δὲν γνωρίζω μετ' ἀσφαλείας νὰ εἶπω, πάντως ἐν τῇ πολυταράχῳ Μικρασίᾳ. Ἡ πατριαρχικὴ ἔκδοσις ἐξεδόθη προφανῶς διὰ νὰ εὐκολύνῃ τὴν παράνομον χειροτονίαν τῶν ἐκ Κρήτης ἱερέων τῶν καταφευγόντων in partibus infidelium, χωρὶς νὰ αἴρῃ τὴν προγενεστέραν ἔκδοσιν δι' ἧς ἐξουσιοδοτεῖτο πρὸς τοῦτο μόνος ὁ Μεθώνης ἀπ' ὄλειομένου ἄλλου τινός.

ἡ μετριότης ἡμῶν ἐκχωρεῖ καὶ ἄδειαν δίδωσί σου τῇ ἱερότητι, ὡς ἂν τοὺς ἐρχομένους εἰς σὲ ἀπὸ τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Κρήτης καὶ ζητοῦντας εἰς τὸ τῆς ἱερωσύνης ἀξίωμα ἀναχθῆναι ἀναδέχῃ καὶ δεξάμενος τὰς ὑπὲρ αὐτῶν μαρτυρίας καὶ ἐξειάσας αὐτοὺς ἀκριβῶς χειροτονήσῃς εἰς τὸ τοιοῦτον ἀξίωμα, καὶ τοὺς ἀξίους ἀναχθῆναι πρὸς τὸ τῶν πρεσβυτέρων προβιβάζῃ εἰς τοῦτο, κατὰ τὴν ἄνωθεν ἐπικρατήσασαν εἰς ταῦτα ἐκκλησιαστικὴν τάξιν τε καὶ συνήθειαν. τούτου γὰρ χάριν ἀπολέλυται τῇ ἱερότητί σου τὸ παρὸν προιρεπτήριο γράμμα τῆς ἡμῶν μετριότητος δι' ἀσφάλειαν *ψ*.

Τὸ παρὸν ἴσον ἀντιβληθὲν καὶ κατὰ πάντα εὐρεθὲν ἐξισάζον τῷ πρωτοτύπῳ εἶχε καὶ διὰ τιμίας πατριαρχικῆς χειρὸς τὸ μηνὶ μαρτίῳ ἰνδ. β' *ψ* [ὁ Κων)λεως Ἀντώνιος].

Δ'

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΕΚΛΟΓΗΣ ΚΑΙ ΧΟΡΗΓΗΣΙΣ ΑΔΕΙΑΣ ΧΕΙΡΟΤΟΝΙΑΣ⁵⁶

1. Ἐάν ποτε ἡ ἔρευνα προχωρήσῃ πρὸς τὰ ἀρχαιότερα ἐνετικὰ κείμενα (τὰ πρὸ τοῦ 1363) ἐλπίζω ὅτι θὰ φανῇ ἐναργέστερον, ὅτι αἰτία τῆς ἐπιβολῆς τῶν περιοριστικῶν εἰς τὰς χειροτονίας τῶν παπᾶδων μέτρων ὑπῆρξεν ἡ ἐπανάστασις τοῦ Ἁγίου Γίτου καὶ ἡ εὐρεῖα συμμετοχῆ εἰς αὐτὴν καὶ εἰς ἄλλα κινήματα τοῦ μέσου τοῦ ΙΕ' αἰ. Κρητῶν ὀρθοδόξων ἱερωμένων, ἀποβλεπόντων πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον καὶ τὴν βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν⁵⁷. Ὁ G. Foscarini, πολὺ ἀργότερον (1588) θὰ γράψῃ, ὅτι «ἐφ' ὅσον ἤκμαζεν ἡ Ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία καὶ ὁ Μορέας ἦτο γεμᾶτος ἀπὸ Ἑλλήνας ἀρχοντας. οἱ ὅποιοι ἀκριβῶς διὰ τῶν ἐπισκόπων θὰ ἠδύναντο νὰ προσελκύσουν πρὸς ἑαυτοὺς τοὺς Κρητας, οἱ [Ἑνετοὶ] πρόγονοί μας ἀπηγόρευον νὰ μεταβαίνουν καὶ διαμένουν ἐν Κρήτῃ Ἑλληγες ἐπίσκοποι...»⁵⁸, διὰ τῶν ὁποίων φυσικὰ ἐγίνοντο αἱ χειροτονίαι. Ἡ ἀρχαιότερα, καθόσον γνωρίζω κανονιστικὴ ἀπόφασις τῆς Ἑνετικῆς Ἱερουσίας εἶναι τῆς 13ης Ὀκτωβρίου 1360, καθ' ἣν :

⁵⁶) Οἴκοθεν νοεῖται, ὅτι ἀπὸ ἀπόψεως ὀρθοδόξου δὲν ἔλειψε ποτὲ ἡ ἀνάγκη τῆς συμμαρτυρίας ὑπὲρ τοῦ ὑποψηφίου κληρικοῦ, δηλονότι τὸ ἐγγράφον τοῦ ἐξομολογοῦντος αὐτὸν πνευματικοῦ περὶ τῆς χρηστότητος τῶν ἡθῶν αὐτοῦ.

⁵⁷) Εἰς τὴν ἐπανάστασιν ταύτην ἔλαβον ἐνεργὸν μέρος ὁ πρωτοπαπᾶς καὶ ὁ πρωτοψάλτης Χάνδακος, πρβλ. Ξηρουχάκης, Ἡ ἐν Κρήτῃ ἐπανάστασις τοῦ 1363 - 1366, Ἀλεξάνδρεια 1932, σ. 26 - 27.

⁵⁸) Ξηρουχάκης, ΕΦ ΛΕ', 1936, σ. 515.

α') Οἱ Ἕλληνες παπᾶδες πρέπει νὰ δίδουν ἐξετάσεις πρὸ τῆς χειροτονίας των.

β') Πρέπει νὰ ἐκλεγοῦν τέσσαρες παπᾶδες (οὐχὶ ἐκ τῶν 130 οὐνιτῶν), οἱ ὅποιοι νὰ τοὺς ὑποβάλουν εἰς ἐξέτασιν. Ἄλλὰ οἱ ἐξετασταὶ οὗτοι νὰ μὴ δύνανται, οὔτε νὰ συνιστοῦν, οὔτε νὰ εἰσαγάγουν τινὰ εἰς τὴν ἱερωσύνην, ἄνευ τῆς γραπτῆς ἀδείας τῆς κυριάρχου ἀρχῆς, ἐπὶ ποινῇ 100 ὑπερπύρων.

γ') Οὐδεὶς ἐκτὸς τῶν ὠρισμένων (ἔξω τῆς Κρήτης) ὀρθοδόξων ἐπισκόπων νὰ τολμᾷ νὰ χειροτονῇ παπᾶδες, ἐπὶ ποινῇ διακοσίων ὑπερπύρων καὶ ἐνὸς ἔτους φυλακίσεως.

δ') Οὐδεὶς νὰ μεταβαίνει ἔξω τῆς Νήσου νὰ χειροτονῆται ἂν δὲν φέρῃ ἐπιστολὰς τῆς κυριάρχου ἀρχῆς πρὸς τοὺς διοικητὰς τοῦ τόπου ἐνθα μεταβαίνει, οὔτε νὰ δύναται νὰ ἐπιστρέφῃ, χωρὶς συστατικὰς ἐπιστολὰς τῶν διοικητῶν ἐκείνων, ἐπὶ ποινῇ ἑκατὸν ὑπερπύρων.

ε') Οὐδεὶς νὰ χειροτονῆται πρὸ τοῦ 25ου ἔτους τῆς ἡλικίας.

Οἱ τέσσαρες παπᾶδες ἔπρεπε νὰ ὀρκίζονται δι' ἕξ μῆνας καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαναδιορισθοῦν ἀμέσως⁵⁹.

Τὸ 1478 καὶ 1495 ἐξεδόθησαν διαταγαὶ τῆς Ἑνετικῆς Γερουσίας καθ' ἃς ἔπρεπε νὰ ἐξετάζονται πρὸ τῆς χειροτονίας οἱ Ἕλληνες παπᾶδες καὶ νὰ ὀρκίζονται πίστιν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν⁶⁰. Τὴν 19ην Φεβρουαρίου 1509 ἀποφασίζεται, ὅπως τηρηθῇ προγενεστέρα ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα τῆς 13ης Νοεμβρίου 1454, καθ' ἣν ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ εἰς παπᾶς εἰς κάθε συνοικισμὸν *unus pro casali!* καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀπεφασίζετο *aliquis papa insule Crete non possit facere officium sacerdotis, qui non fuerit consecratus ab subditis domini nostri*⁶¹, ἐπεβάλλετο δηλαδὴ ἐπὶ ποινῇ μὴ ἀναγνωρίσεως τῆς χειροτονίας ἢ τέλεσις ταύτης ὑπὸ ἐπισκόπου ὀρθοδόξου ὑποκειμένου τῇ Ἑνετίᾳ.

Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου φαίνεται ὅτι ἡ Ἑνετία δὲν ἀπέβλεπε διὰ τῆς ἐξετάσεως τόσον εἰς τὰ χρηστὰ ἤθη καὶ τὴν παιδείαν τῶν χειροτονουμένων, ὅσον εἰς τὰς πολιτικὰς των πεποιθήσεις καὶ τὴν δυνατότητα νὰ ταχθοῦν ἐναντίον τοῦ κυριάρχου κράτους, γινόμενοι ὄργανα ξένου τινὸς (Βυζαντινῶν, ἐν συνεχείᾳ Τούρκων). Διὰ νὰ μὴ γίνῃ κατάχρησις ἐκ μέρους τῆς Λατινικῆς ἀρχιεπισκοπῆς Χάνδακος, δὲν ἀνέθηκε τὴν ἐξέτασιν τῶν ὑποψηφίων οὔτε εἰς αὐτήν, οὔτε εἰς τοὺς ὑποκειμένους αὐτῇ οὐνίτας ἱερεῖς, ἀλλ' εἰς 4 ὀρθοδόξους ἱερεῖς μὴ ἐνωτι-

⁵⁹) Ξηροουχάκης, Αἱ σύνοδοι τοῦ Γερόλαμο Λάντο, 1933, σσ. 38 - 39.

⁶⁰) Αὐτόθι σ. 97.

⁶¹) Lamansky, σ. 058 - 060.

κοίς, οἱ ὅποιοι βεβαίως θὰ παρεῖχον ἐχέγγυα πίστεως πρὸς τὴν Ἑνετίαν, ἐν πάσῃ περιπτώσει ὅμως δὲν ἠδύναντο μονίμως νὰ ἀσκήσουν τὸ λειτούργημα τοῦτο, οὐδὲ ν' ἀναλάβουν τὴν πρωτοβουλίαν ὑποδείξεως τῶν μελλόντων νὰ ἱερωθοῦν. Ἀπὸ ἀπόψεως τοῦ κράτους, τοῦτο ἀπῆρται σύστασιν (προφανῶς φεουδάρχου πιστοῦ εἰς τὴν Ἑνετίαν), παρεῖχε πρῶτον γραπτὴν ἄδειαν, ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ἐξέτασις, εἶτα δὲ συστατικὰ πρὸς τοὺς διοικητὰς τῶν πόλεων ὅπου ἠδρευον οἱ πιστοὶ ἐκεῖνοι τῇ Ἑνετίᾳ ὀρθόδοξοι Ἑλληνες ἐπίσκοποι (Μεθώνη, Κορώνη), διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἐγίνετο ἡ χειροτονία. Μετὰ τὴν τέλεσιν ταύτης (καὶ ὁ ἐπίσκοπος θὰ εἶχε τὸ δικαίωμα τῆς ἐξετάσεως τοῦ ὑποψηφίου ἀπὸ ἀπόψεως ἠθῶν καὶ πίστεως, ἀλλὰ καὶ ἰκανότητος γραμματικῆς), ὁ χειροτονηθεὶς ἐφωδιάζετο διὰ συστατικῶν γραμμάτων τοῦ διοικητοῦ (Μεθώνης, Κορώνης κλπ.) πρὸς τὰς ἐνετικὰς ἀρχὰς τῆς Κρήτης καὶ οὕτω ἐπανήρχετο. Εἰς ποῖον σημεῖον ἐπεβάλλετο ὁ ὄρκος πρὸς τὴν Γαληνοτάτην καὶ ὑπὸ ποίας ἀρχῆς ἄγνωστον, πάντως τοῦτο ἐγίνετο πρὸ τῆς χειροτονίας.

2. Ἄλλως εἶχον τὰ πράγματα ὀλίγον πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κρήτης, προκειμένου περὶ μοναστηρίων καὶ ἱερομονάχων. Ἐγγραφον τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτοῦ Molin τοῦ 1632 διατάσσει :⁶²

α') Οὐδεὶς δύναται νὰ καρῆ μοναχὸς πρὸ τῆς ἐμφανίσεώς του ἐνώπιον τοῦ διοικητοῦ τῆς πόλεως, ἐφωδιασμένου τοῦ ὑποψηφίου διὰ συστατικῶν ἐπιστολῶν τοῦ ἡγουμένου τοῦ μοναστηρίου εἰς τὸ ὅποιον οὗτος ἠθέλε νὰ εἰσέλθῃ. Ποινὴ διὰ τοὺς παραβάτας ἡ γαλέρα μὲ ἀλύσεις εἰς τοὺς πόδας ἐπὶ τριετίαν, χωρὶς δυνατότητα ἀμνηστίας.

β') Οἱ μοναχοὶ (ἱερομόναχοι) οἱ ὅποιοι ἐλειτούργουν εἰς ναοὺς ἢ παρεκκλήσια ἔπρεπε νὰ ἐγγράφονται εἰς ἐπὶ τοῦτο τηρούμενον κρατικὸν κατάστιχον, ν' ἀποδείξουν ὅτι ἔχουν ἡλικίαν 25 ἐτῶν τοῦλάχιστον καὶ ὅτι κέκτηνται μόνιμα εἰσοδήματα διὰ νὰ ζοῦν. Ἐὰν πρόκειται περὶ ἐφημερίων ἔπρεπε ν' ἀποδείξουν ὅτι ἡ ἐνορία των ἔχει ἀνάγκην ἱερέως.

γ') Ἡ ἐξεταστικὴ ἐπιτροπὴ τῶν ἱερομονάχων συνιστάτο διὰ μίαν πενταετίαν ἀπετελεῖτο δὲ ἐκ δύο ἡγουμένων μεταξὺ τῶν ἐγκριτοτέρων τῶν ἑλληνικῶν (ὀρθοδόξων) μοναστηρίων καὶ δύο ἐγγάμων ἑλλήνων παπάδων, γερόντων καὶ χρηστοθήθων.

δ') Ἡ ἐξέτασις συνίστατο εἰς τὸ ἂν οἱ ὑποψήφιοι ἐγνώριζον ἀνάγνωσιν, τὰ κυριώτερα δόγματα, τὰ μυστήρια καὶ τοὺς βαθμοὺς συγγενείας.

ε') Μετὰ τὴν διαπίστωσιν τῆς ἰκανότητος τῶν ὑποψηφίων περὶ τὴν

⁶²) Ξηροουχάκης, Ἐνθ' ἄνωτ. σσ. 100 - 101.

ἀνάγνωσιν, τὰ μυστήρια, δόγματα καὶ τὴν διάκρισιν τῶν βαθμῶν συγγενείας, καὶ ἐφ' ὅσον οὗτοι ἦσαν 25 ἐτῶν (προφανῶς διὰ νὰ μὴν ἔχουν ἀποφύγει τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ἀγγαρείας), ὁ ὑποψήφιος παρεπέμπετο εἰς τὸν Χάνδακα, ὅπου ὑπεβάλλετο εἰς νέαν ἐξέτασιν ὑπὸ τοῦ Πρωτοπαπᾶ, τοῦ Πρωτοψάλτου καὶ τοῦ Βικαρίου τοῦ ἀρχιεπισκόπου. Ποίου εἴδους ἦτο ἡ ἐξέτασις αὕτη δὲν εἶναι γνωστόν, ἀπετέλει ὅμως πηγὴν εἰσοδήματος διὰ τοὺς τρεῖς ὡς ἄνω ἀξιωματούχους, οἱ ὅποιοι προφανῶς ἤλεγχον τὴν νομιμοφροσύνην τοῦ ὑποψηφίου πρὸς τε τὴν Ἑνετίαν καὶ τὴν ἔνωσιν τῆς Φλωρεντίας. Ἡ τελευταία αὕτη πλασματικὴ ὑποχρέωσις ἦτο τύπος, πρὸς τὸν ὅποιον συνηθέστατα ὑπεβάλλοντο, διὰ λόγους σκοπιμότητος, καὶ αὐτοὶ οἱ πρωτοπαπαῖδες καὶ πρωτοψάλται, χωρὶς νὰ εἶναι πάντοτε ἐκ πεποιθήσεως οὐνῆται. Οἱ ἐξεταζόμενοι ἐγνώριζον ν' ἀποφύγουν διὰ πλαγίων ἀπαντήσεων τοὺς τιθεμένους σκοπέλους, καὶ οἱ ἐξετασταὶ ἐγνώριζον ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ τοὺς ἀναγκάσουν νὰ προσχωρήσουν εἰς τὴν λατινικὴν ὁμολογίαν.

ς') Οἱ κρινόμενοι ἄξιοι χειροτονίας ὤφειλον νὰ δώσουν ἐγγύησιν (riezagia) ἐκ 200 δουκάτων, ὅτι θὰ μετέβαινον ἐντὸς τεσσάρων μηνῶν πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Κεφαλληνίας διὰ νὰ χειροτονηθοῦν.

ζ') Μετὰ τὴν παροχὴν τῆς ἐγγυήσεως (προφανῶς διὰ πιστοῦ εἰς τὴν Ἑνετίαν ὀρθοδόξου φεουδάρχου, δυναμένου νὰ ἐγγυηθῇ διὰ τόσον ποσόν!) ὁ διοικητὴς τοῦ διαμερίσματος ἐκ τοῦ ὁποίου προήρχετο ὁ ὑποψήφιος (rettore) ἠδύνατο νὰ τὸν ἐφοδιάσῃ διὰ γραμμάτων πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Κεφαλληνίας.

Εὐνόητον εἶναι, ὅτι ὁ χειροτονηθεὶς ἱερομόναχος θὰ προσῆγε μετὰ τὴν χειροτονίαν τὴν τε βεβαίωσιν τοῦ ἐπισκόπου καὶ τοῦ διοικητοῦ Κεφαλληνίας, ὅτι ὄντως ἐκεῖ εἶχε λάβει χώραν τὸ μυστήριον.

Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1360 καὶ 1632 εἶχεν εἰσαχθῆ ἡ ὑποχρέωσις τῆς ἐξετάσεως ὑπὸ τῶν ἐν Χάνδακι Πρωτοπαπᾶ, Πρωτοψάλτου καὶ Βικαρίου τῆς ἀρχιεπισκοπῆς, περὶ ἧς ἤδη ὁμιλεῖ ὁ μὲν G. Foscarini εἰς τὴν ἐκθεσιν τοῦ 1577, ὁ δὲ Zuane Mocenigo, τὴν 17 Ἀπριλίου 1589, καθορίζων καὶ τὰ δικαιώματα τῶν τριῶν ἐξεταστῶν εἰς ἓν τσεκίνοι δι' ἕκαστον καὶ τὸ φιλοδώρημα τῆς χειροτονίας εἰς 3 - 4 διὰ τὸν ἐπίσκοπον. Ἀπὸ τὴν ἐκθεσιν Foscarini μανθάνομεν ὅτι ἐχρειάζετο *la licentia di Duca di Candia*⁶³.

3. Ἐκ πολυαρίθμων σχετικῶς διασωθέντων σχετικῶν ἐγγράφων, ὁ ἀείμνηστος G. Hofmann ἐδημοσίευσέ τινα κείμενα ἐνδεικτικὰ τῆς ὡς ἄνω διαδικασίας. Τὸ παλαιότερον ἐξ αὐτῶν, συντεταγμένον λατινιστί, ἔχει ἐν μεταφράσει ὡς κάτωθι :

⁶³) L a m a n s k y, Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 536.

Πιστοποιητικὸν διὰ τὸν Μανόλη Κουκουνισιανό⁶⁴, ὀρθόδοξον ἱερέα, Κορώνη 9 Αὐγούστου 1424.

« Ἀξιότιμοι ἔξοχοι ἀγαπητοὶ ἀδελφοί,

Ἀπαντιῶντες εἰς τὴν αἴτησιν τὴν διατυπωθεῖσαν διὰ τῶν γραμμάτων σας, σᾶς καθιστιῶμεν γνωσιόν, ὅτι ὁ Μανόλης Κουκουνισιανὸς ἐκ τοῦ διαμερίσματος Χάνδακος ἀνήχθη εἰς τὸ λειτούργημα τοῦ ἱερέως τοῦ ἐλληνικοῦ δόγματος ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου Ἑλληνοῦ ἐπισκόπου, καθὼς ἐπιστοποίησεν ἡμῖν ὁ ἐν λόγῳ ἐπίσκοπος.

Βενέδικτος Dandolo, καστελλάνος Μεθώνης καὶ Κορώνης

Ἐδόθη ἐν Κορώνῃ τῇ 9ῃ Αὐγούστου 1424, Ἰνδικτιῶνος β'

Κατεχωρίσθη τὴν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ Αὐγούστου 1424».

Τὸ ἔγγραφο τοῦτο ὑπῆρξε διὰ τὸν χειροτονηθέντα ἱερέα τὸ τελευταῖον ἐφόδιον μὲ τὸ ὁποῖον θὰ ἔφθασεν εἰς Χάνδακα, ἀφοῦ ἐχρεώθη διὰ νὰ πληρώσῃ τόσους καὶ τόσους κληρικούς καὶ λαϊκούς.

Ἴδου τώρα καὶ τύπος ἔγγραφου, δημοσιευθεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πατρὸς Hofmann, αἴτησις τῆς Κρητικῆς κυβερνήσεως πρὸς τὸν καστελλάνον Κορώνης καὶ Μεθώνης περὶ χειροτονίας Ἰουλιανοῦ Μισσήνη.

«5 Αὐγούστου 1451

Κατόπιν ἀδείας ἡμῶν ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς ὁ Ἰουλιανὸς Μισσήνης διὰ νὰ τύχη τοῦ μυστηρίου τῆς ἱερωσύνης κατὰ τὸ ἐλληνικὸν δόγμα καὶ διὰ τοῦτο παρακαλοῦμεν τὴν ἔξοχότητά σας νὰ μᾶς πληροφορήσητε διὰ γραμμάτων σας ἐὰν ὁ ἐν λόγῳ Ἰουλιανὸς ἀνήχθη εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἱερωσύνην. Σημειωτέον ὅτι ἡ αἴτησις κατεχωρίσθη εἰς τὸ ἡμερολόγιον τοῦ κυρίου Antonio Diiedo πρώην δοῦκα Κρήτης καὶ τοῦ συμβουλίου του. Χάνδαξ 5 Αὐγούστου 1451».

Χάρις εἰς τὸν αὐτὸν πατέρα Hofmann ἔχομεν δημοσιευμένα καὶ τὰς κάτωθι ὁμολογίας, διαφόρου τύπου, διὰ τῶν ὁποίων μεταξὺ τῶν ἔτων 1497 - 1509 ὁ λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης, διὰ τῶν βικαρίων του, ἐπιτρέπει τὴν χειροτονίαν ἕνδεκα Κρητῶν ὀρθοδόξων παπάδων «cum hac conditione, quod erit obediens pape ac successoribus et reverendissimo archiepiscopo ac omnibus mandatis sancte Romane ecclesie» ἢ «cuncta, que constituta sunt in concilio Florentino credere et observare».

Τὰ ἔγγραφα ἀναφέρονται εἰς τὰ ἑξῆς πρόσωπα καὶ εἶναι λατινιστὶ συντεταγμένα εἰς τὰς ἀντιστοιχοῦς ἡμερομηνίας :

α'. Γεώργιος Τανγόννας de casali Crices⁶⁵ — 1497,

⁶⁴) ἢ Κουκουρσιανό, ὅπως ἀναγράφεται ἅπαξ.

⁶⁵) Κρητσά;

Μαρτίου 8. Οὗτος διαδέχεται τὸν ποτὲ Ἰωάννην Βίλλα παπᾶν τοῦ Bambachi Κορνάρου εἰς τὸ Μιραμπέλλον, ὀρκίζεται δὲ ἐνώπιον τοῦ Ἰωάννου Κορνάρου (υἱοῦ τοῦ Bambachi) τοῦ βικαρίου Νικολάου Ἐυαλλινᾶ καὶ τοῦ πρωτοπαπᾶ Κρήτης Ἀνδρέα Μορώνη.

β'. Μιχαὴλ Λῆξι de casali Vicelea τοῦ Belveder⁶⁶ — 15 Μαρτίου 1497. Ὁρκίσθη ἐνώπιον τοῦ Νικολάου Ἐυαλλινᾶ καὶ τοῦ Ἰωάννου Γραδενίγου.

γ'. Γεώργιος Ρόδιος de casali Castello⁶⁷ — 18 Μαρτίου 1497, ὀρκίσθη ὡς ἄνω ὁ Λίξης.

δ'. Μανόλης Κουρῆς (Manoli Quirini) Mitilenos habitator — 30 Μαρτίου 1497 ὀρκίσθη ἐνώπιον μαρτύρων magnificis dominis Benedicto Barbadico et Andrea Barbadico testibus.

ε'. Μιχαὴλ Μαλέας de casali Catorotamnes⁶⁸ districtus Pediae — 4 Ἀπριλ. 1497, ὀρκίσθη παρόντων magnifico Francisco de Medio et Andrea de Morone protoparate testibus etc.

ς'. Νικόλαος Δομανὸς de casali Miliarissi⁶⁹ districtus Belvederi — 4 Ἀπριλ. 1497, ὀρκίσθη presentibus reverendo domino Nicolao Iallina vicario et Andrea Morone protoparate testibus etc.

ζ'. Κωνσταντῆς Τζῆς (Constantino Zeno) — 4 Ἀπριλίου 1497, αἰτήσῃ magnifici domini Nicolai Fradelo, ἀνέλαβεν ὑποχρέωσιν (obligavit se) presentibus domino Joanne Chioza et Andrea de Morone protoparate.

η'. Ἰωάννης Γριμάνης de casali Sita⁷⁰ — 10 Ἀπριλίου 1497, αἰτήσῃ Ἀνδρέου Κουρίνου, ὀρκίσθη, δὲν ἀναφέρεται ἐνώπιον τίνων.

θ'. Κωνσταντῖνος Γαβρᾶς⁷¹ de casali Macritico districti Temeni — 23 Μαΐου 1497 αἰτήσῃ Ἱερωνύμου Πασχάλιγου, ὀρκίσθη ἐνώπιον τοῦ πρωτοπαπᾶ Ἀνδρέα Μορώνη.

ι'. Λέος Καλαματιανὸς (Calamation) de Burgo

⁶⁶) Βιτσιλιὰ Μονοφατίου.

⁶⁷) Καστέλλι - Πεδιάδος;

⁶⁸) Κατωποταμιᾶς - Πεδιάδος.

⁶⁹) Μιλιαρίσι, Μονοφατίου.

⁷⁰) Σίτανος; Σητείας.

⁷¹) Μακρυτοῖχος - Τεμένους. Ὁ ἱερεὺς ἐλέγετο Γαβρᾶς καὶ οὐχὶ ὡς ἀνεγνώσθη (Γαστρᾶς) Gastra ὑπὸ Hofmana. Γάβρας - Gama ὁ Iorga! Πρβλ. Μανούσακαν, Πελοποννησιακά Γ', 101, σημ. 4.

Candide — 17 Ἀπριλίου 1499, ὠρκίσθη, ἡ ἄδεια ἐδόθη διὰ τοῦ Νικολάου Ἑαλλινᾶ.

ια'. Γεώργιος Πριμικήρης — 5 Μαρτίου 1509.

Ὁ βικάριος: Franciscus Barthollinus Lacens βεβαιοῖ ὅτι ὁ Πριμ. «*examinatus repertus est idoneus et iuravit fidelitatem illustriissimo duci domino Venetiarum ac reverendissimo domino archiepiscopo...observare obedientiamque preceptorum ac mandatorum sacrosancte Romane ecclesie et observantiam contentorum in concilio Florentino*». Μοναδική περίπτωση ὄρκου καὶ πρὸς τὸν δόγην.

Ἐκ τῶν ἐγγράφων τὰ ἐννέα εἶναι τοῦ 1497, τὸ δέκατον τοῦ 1499, τὰ δέκα ταῦτα δ' ἐξαπελύθησαν ὑπὸ τοῦ Νικολάου Ἑαλλινᾶ, Κρητὸς καὶ ἑλληνομαθοῦς προφανῶς ἐπισκόπου Σαντορίνης καὶ γενικοῦ βικαρίου τοῦ ἀρχιεπισκόπου, ἐνῶ τὸ ἐνδέκατον εἶναι τοῦ 1509 καὶ διαφέρει κατὰ τὸν τύπον. Θὰ ἔλεγέ τις ὅτι ἡ σπουδὴ τῶν συντακτῶν τῶν ἐγγράφων, ὅπως εἰσπράξουν τὸ τίμημα, δὲν ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς νοταρίους τῶν νὰ τὰ διατυπώσουν ὑπὸ τὴν αὐτὴν μορφήν. Ἐντύπωσιν μοῦ κάνει ὅτι ἐντὸς τοῦ ἔτους 1497 εἰς ἓνα μῆνα μόνον ἐδόθη ἄδεια εἰς ἐννέα ὑποψηφίους ἐξ ἀνατολικῆς Κρήτης. Ἐὰν ἐτηρεῖτο ἡ ἀναλογία αὕτη θὰ ἔπρεπε νὰ ἐχορηγοῦντο ὑπερεκατὸν ἄδειαι κατ' ἔτος.

Δὲν εἶμαι εἰς θέσιν νὰ βεβαιώσω ἂν οἱ ὡς ἄνω 11 παπᾶδες ἦσαν γνήσιοι ὀρθόδοξοι ἀναγκαζόμενοι εἰς πλασματικὴν ὁμολογίαν ἢ καὶ ἐκ τῶν 130 οὐνιτῶν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς, ἢ τῶν τροφίμων τοῦ Κολλεγίου τοῦ Βησσαρίωνος. Μόνον διὰ τὸν ἐνδέκατον προκύπτει ὑποχρέωσις ὅπως μεταβῆ εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ κράτους ὠρισμένον τόπον (*eundi ad loca per dominium deputata*) πρὸς χειροτονίαν.

Ἄλλα ἐγγράφα δημοσιευθέντα ὑπὸ τοῦ πατρὸς Hofmann καὶ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἴδρυσιν καὶ δευτέρου πρωτοπαπάτου εἰς Μεραμπέλλον, διαχωρισμὸν τῶν ὁρίων ἀπὸ τοῦ ὑπάρχοντος καὶ ἀναφερόμενα εἰς τοὺς πρωτοπαπᾶδες Βασίλειον Λουμπινᾶν (6 Μαΐου 1501), Ἐμμανουὴλ Κονταρῆν (15 Ἰανουαρίου 1502), Ἐμμανουὴλ Πεδιώτην πρωτοπαπᾶν Φουρνῆς Μεραμπέλλου (23 Σεπτ. 1508) ἢ τὸν πρωτοψάλτην Καστελλίου Πεδιάδος Ἀγγεληνὸν Τουτοῦν (υἱὸν τοῦ Κοκόλη!) (21 Αὐγούστου 1501), Νικόλαον Καλύβαν ἐξ Ἱεραπέτρας (5 Φεβρουαρίου 1504), ἀπολυθέντα καὶ ταῦτα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐπισκόπου Ἑαλλινᾶ, δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν ἀμέσως, διότι οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ, ὅτι διὰ ν' ἀναλάβουν ὑπηρεσίαν οἱ πρωτοπαπᾶδες καὶ πρωτοψάλται τῆς Νήσου ἔπρεπε νὰ ὀρκισθοῦν ὑποταγὴν μὲν εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν, ἀναγνώρισιν δὲ τῆς ἐν Φλωρεντία ψευδοενώσεως. Ἄλλ' οὐκ ἦν ἄλλως γενέσθαι. Διὰ τῆς θυσίας ταύτης περιέσωζον (οἱ ἐξ αὐτῶν εὐσυνείδητοι) ὅ,τι ἦ-

δύναντο νὰ περισώσουν ἀπέναντι τῆς διπλῆς ἀρχῆς, τῆς ἐνετικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ ἀγὼν ὑπῆρξε σκληρὸς καθ' ὅλην τὴν μακροαίωνα ταύτην περίοδον, τόσο σκληρὸς ὅσον εἶναι ἀμφίβολον ἂν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ τὸν ἀνθέξωμεν σήμερον. Καὶ οἱ ἀγωνισταὶ δὲν ἦσαν πάντοτε οὔτε ἀπὸ ἠθικῆς οὔτε ἀπὸ πνευματικῆς ἀπόψεως πρότυπα πρὸς παραδειγματισμόν. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἦσαν ὀλιγώτερον Ἕλληνες, ὀρθῶς διαβλέποντες τὸν κίνδυνον τῆς διὰ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς οὐνίας, ἣν αὕτη ἤθελε δυναστικῶς νὰ ἐπιβάλη, ἀπορροφήσεως τῶν ἐνδεικτικῶν στοιχείων τοῦ ἐθνισμοῦ, τῶν ἠθῶν, τῆς γλώσσης καὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ